

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

СІЛЕНКО ЮРІЙ СЕРГІЙОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри політології
та державного управління
д.політ.н., професор
Чальцева О.М.
« » _____ 20__ р.

**НЕОІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ ТА РОСІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ
ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ РОСІЙСЬКОЇ ТА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЙ**

Спеціальність 052 Політологія
Бакалаврська робота

Науковий керівник:
Дубель М.В., старший викладач кафедри
політології та державного управління,
д-р. філос. з м.е.в.

Оцінка: / /
(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК:
(підпис)

Вінниця 2026

АНОТАЦІЯ

Сіленко Ю.С. Неоімперська політика Туреччини та Росії крізь призму історичного досвіду Російської та Османської імперій.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня освіти «Бакалавр» за спеціальністю 052 «Політологія». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2026.

Дослідження спрямовано на порівняння зовнішньої політики Туреччини та Росії, яка має риси неоімперської політики та пов'язана з їхнім імперським минулим - Османською та Російською імперіями. У роботі використано різні методи аналізу: порівняння, аналіз політичних заяв і наративів, історичний та системний підходи.

Було встановлено, що обидві держави використовують схожі механізми для відновлення імперського впливу, але роблять це по-різному. Росія більше покладається на військову силу, а Туреччина - на дипломатію, економіку та культурний вплив. Також дослідження показало, як Туреччина і Росія змагаються за вплив у Чорноморсько-Кавказькому регіоні, на Близькому Сході та в Центральній Азії. Доведено, що повномасштабна війна Росії проти України посилила позиції Туреччини у цьому протистоянні.

Ключові слова: неоімперіалізм, неоосманізм, «тверда сила», «м'яка сила», Туреччина, Росія, мнемонічний авторитаризм, Чорноморський регіон, «конкурентне співіснування».

ABSTRACT

Silenko Y. Neo-imperial policy of Turkey and Russia through the prism of the historical experience of the Russian and Ottoman empires.

Qualification work for the degree of "Bachelor" in the specialty 0312 Political sciences and civics. Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2026.

The study is aimed at comparing the foreign policies of Turkey and Russia, which display features of neo-imperial policy and are connected to their imperial pasts - the Ottoman and Russian Empires. The research employs various methods of analysis, including comparative analysis, the analysis of political statements and narratives, as well as historical and systemic approaches.

The study found that both states use similar mechanisms to restore imperial influence, but they do so in different ways. Russia relies more on military power, while Turkey places greater emphasis on diplomacy, economic instruments, and cultural influence. The research also demonstrates how Turkey and Russia compete for influence in the Black Sea-Caucasus region, the Middle East, and Central Asia. It is argued that Russia's full-scale war against Ukraine has strengthened Turkey's position in this rivalry.

Keywords: neo-imperialism, neo-Ottomanism, hard power, soft power, geopolitical projection, Turkey, Russia, mnemonic authoritarianism, Black Sea region, competitive coexistence.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження неоімперської політики	9
1.1 Категоріальні та сутнісні характеристики неоімперіалізму в сучасній політичній науці.....	9
1.2 Методологічний інструментарій аналізу зовнішньополітичних стратегій.....	17
Розділ 2. Історична трансформація імперських практик	30
2.1. Еволюція імперських парадигм та формування сучасних концепцій національної ідентичності РФ та Туреччини	30
2.2. Роль історичного досвіду та механізми легітимізації влади через звернення до минулого.....	35
Розділ 3. Компаративний аналіз реалізації неоімперського курсу в сучасних умовах.....	40
3.1. Інструментарій «жорсткої» та «м'якої» сили у зовнішньополітичних стратегіях держав.....	40
3.2. Динаміка взаємодії та суперництва неоімперських проєктів у спільних регіонах інтересів.....	45
Висновки	53
Список використаних джерел	56
Додатки.....	60

ВСТУП

Актуальність теми. Феномен неоімперіалізму набуває особливої ваги в сучасній системі міжнародних відносин, що вимагає його всебічного наукового осмислення. Теоретична актуальність дослідження полягає у необхідності концептуалізації поняття неоімперіалізму, виявленні його сутнісних характеристик та адаптації політологічних підходів для аналізу зовнішньополітичних стратегій держав, які обрали реваншистський курс. Прикладна актуальність визначається можливістю практичного використання результатів для оцінки безпекових ризиків у Чорноморському регіоні та вироблення ефективних зовнішньополітичних рішень в умовах трансформації міжнародної системи. Прив'язка актуальності дослідження до 24 лютого 2022 р. обґрунтовується тим, що повномасштабна збройна агресія РФ проти України стала безпрецедентним практичним втіленням реімперського проєкту. Ця подія перевела неоімперські амбіції Росії з латентної та гібридної фази у відкриту мілітарну експансію, що докорінно змінило архітектуру регіональної безпеки і водночас актуалізувало паралельний неоімперський проєкт Туреччини як ключового балансира.

Стан наукової розробленості теми. Дослідницький ландшафт з обраної проблематики доцільно структурувати за чотирма тематичними напрямками. Перший напрям охоплює теоретичні дослідження імперіалізму, неоімперіалізму та концепцій сили як політичних феноменів. Фундамент для розуміння цих процесів заклали Г. Моргентау, Дж. Міршаймер, а сучасні трансформації інструментарію («м'яка» і «жорстка» сила) розкриті у працях Дж.С. Наєм та К. Волкером. Другий напрям присвячений дослідженню зовнішньої політики та імперських традицій Російської Федерації. До нього належать праці М. Галеотті щодо еволюції російського воєнного інструментарію, С.М. Плохія щодо ролі історичного міфу у мобілізації суспільства, а також фундаментальне дослідження Дж. Манкоффа «Empires of Eurasia: How Imperial Legacies Shape International Security» (2022), що

розкриває вплив імперського минулого на сучасну агресивну політику Москви. Третій напрям зосереджений на вивченні неоосманізму та реконфігурації зовнішньої політики Туреччини. Особливої уваги заслуговує дисертаційне дослідження Г.О. Семенової «Кемалізм та неоосманізм у зовнішній політиці Турецької Республіки» (2021), яке є однією з найбільш ґрунтовних праць з цієї проблематики у вітчизняній політичній науці. Також цей напрям доповнюють праці У. Хейла та Б. Балчі. Четвертий напрям включає компаративні студії. А. Зарако у монографії «Before the West» пропонує компаративну модель реімперського ресентименту, а Е. Сулейманов та Й. Краус розробляють модель «конкурентного співіснування» РФ і Туреччини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана в рамках тематичного плану НДР Донецького національного університету імені Василя Стуса – ініціативного фундаментального дослідження кафедри політології та державного управління: «Публічна політика і державне управління в умовах війни та повоєнного відновлення України» (реєстраційний номер 0123U101423).

Метою кваліфікаційної (бакалаврської) роботи є визначення ролі історичної спадщини Османської та Російської імперій у формуванні сучасних політичних практик, зовнішньополітичних стратегій та регіональних амбіцій цих держав.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- визначити категоріальний апарат неоімперіалізму в сучасній політичній науці;
- визначити методологічний інструментарій та ідеологічні конструкти аналізу зовнішньополітичних стратегій неоімперського типу;
- розкрити еволюцію імперських парадигм і формування сучасних концепцій національної ідентичності Російської Федерації та Туреччини;

- з'ясувати роль історичного досвіду та механізми легітимізації влади через звернення до минулого у політичних практиках Росії та Туреччини;
- здійснити компаративний аналіз інструментарію «жорсткої» та «м'якої» сили у зовнішньополітичних стратегіях Туреччини та Росії;
- розкрити динаміку взаємодії та суперництва неоімперських проєктів Туреччини та Росії у спільних регіонах інтересів.

Об'єкт дослідження – зовнішня політика Туреччини та Росії у сучасній системі міжнародних відносин.

Предмет дослідження – взаємозв'язок між історичними моделями функціонування Османської та Російської імперій та сучасними політичними практиками (інструментами, риторикою, зонами впливу) Турецької Республіки та Російської Федерації.

Гіпотеза дослідження. Спільність імперського минулого зумовлює подібні реваншистські амбіції, проте кардинальна відмінність у сучасних ресурсних можливостях змушує ці держави обирати різні механізми політики.

Методи дослідження. На рівні конкретних методів застосовано: *компаративний аналіз* - для систематичного зіставлення двох держав за спільними критеріями; *дискурс-аналіз і контент-аналіз* - для вивчення офіційних доктрин, промов лідерів, медійних і кінематографічних продуктів; *історико-генетичний метод* - для реконструкції еволюції imperial legacy; *системний аналіз* - для розуміння взаємодії елементів неоімперського інструментарію як цілісної системи; *івент-аналіз* - для систематизації ключових подій у спільних регіонах інтересів.

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що здійснений компаративний аналіз неоімперської політики Туреччини та Росії дозволяє сформулювати цілісне бачення механізмів реалізації сучасних неоімперських стратегій, особливостей використання інструментів «твердої» та «м'якої» сили, а також закономірностей взаємодії двох держав у спільних регіонах інтересів. Виявлені тенденції можуть

бути використані органами державної влади, аналітичними центрами та дослідницькими установами для оцінки безпекових ризиків у Чорноморському регіоні, прогнозування розвитку турецько-російських відносин і вироблення зовнішньополітичних рішень в умовах трансформації сучасної системи міжнародних відносин. Отримані результати також сприятимуть поглибленню наукових досліджень проблем неоімперіалізму, історичного досвіду та геополітичного суперництва, а матеріали роботи можуть бути використані у навчальному процесі під час викладання дисциплін з міжнародних відносин, геополітики та регіональної безпеки.

Апробація результатів дослідження. Робота пройшла апробацію шляхом публікації у рамках II всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання історії, громадянознавства, географії та методик їх викладання» (м. Рівне, 22 травня 2026 р.), назва тез «Неоімперська політика Туреччини та Росії крізь призму історичного досвіду Російської та Османської імперій».

Структура роботи. Бакалаврська робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 33 найменувань. Обсяг роботи складає 64 сторінки, при цьому основний зміст роботи займає 55 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕОІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

1.1 Категоріальні та сутнісні характеристики неоімперіалізму в сучасній політичній науці

У політичній науці імперіалізм традиційно визначають як політику встановлення та здійснення контролю одних держав над іншими шляхом територіальних загарбань або іншого панування. Класичний імперіалізм доби колоніалізму (XIX – початок XX ст.) спирався на пряму воєнну експансію і анексію чужих земель, перетворення їх на колонії та інтеграцію до складу імперії. Неоімперіалізм, натомість, позначає домінування над іншими країнами без формального позбавлення їх суверенітету. Іншими словами, неоімперська політика прагне встановити контроль через економічні, фінансові, інформаційно-культурні важелі впливу замість класичного колоніального завоювання територій. Така еволюція імперської практики пов'язана з історичним переходом від епохи колоніальних імперій до постколоніального світу, у якому пряме захоплення земель втратило легітимність, а великі держави почали шукати завуальовані форми експансії. Ще В. Ленін у своїй праці *«Імперіалізм як вища стадія капіталізму»* (1917) [8] зазначав, що після завершення територіального поділу світу між імперіями на перший план виходить економічний поділ світу між монополіями. Тобто з середини XX ст. імперіалізм трансформувався: замість прямого колоніального управління акцент змістився на встановлення фінансово-економічної залежності колишніх колоній від метрополій. У західній академічній традиції для цього явища частіше вживається термін «новий імперіалізм» (*new imperialism*), що стосується доби після деколонізації. Поняття ж «неоімперіалізм» увійшло в науковий обіг під впливом критичних марксистських і постколоніальних

теорій, які аналізували способи збереження контролю метрополій над колишніми колоніями.

Важливо розрізняти сутність та атрибути імперськості. Французький філософ А. де Бенуа влучно зазначив, що *імперія – це передусім ідея та принцип, а не просто територія*. Імперськість як ідея матеріалізується у двох взаємопов’язаних вимірах: внутрішньому (імперська модель суспільства з відповідними цінностями, нормами, інститутами) та зовнішньополітичному (імперська стратегія експансії). Класичні колоніальні імперії XIX ст. поєднували обидва виміри – прикладом є Британська імперія, яка вибудувала всередині метрополії відповідну суспільно-політичну модель і здійснювала назовні агресивну експансію. Неоімперіалізм же нерідко проявляється у тому, що держава з імперськими амбіціями демонструє лише зовнішні атрибути імперії без міцної внутрішньої ідеологічної основи. Приміром, сучасна путінська Росія реалізує агресивну імперську зовнішню політику, однак, як зауважує український дослідник Ю. Теміров [12], її імперські претензії не спираються на потужний фундамент цінностей та інститутів, через що виникає небезпечна “сутнісна порожнеча”, що провокує ірраціональну агресивну поведінку. Така неоімперська реставрація – спроба відродити імперський вплив у нових умовах – часто має вибухонебезпечний характер. Зокрема, концептуальні засади зовнішньої політики Кремля являють собою суміш ірраціонального культу «величі Росії», реваншистського перерачування історії та елементів реальної політики сили. Аналітики слушно зауважують, що сучасний імперський інструментарій РФ багато в чому тяжіє до методів часів традиційних колоніальних імперій, тож окреслювати його як неоімперський цілком коректно лише із застереженнями. Втім, у науковому дискурсі закріпився саме термін “неоімперіалізм” для характеристики новітніх проявів імперської політики без формального відтворення колоніальних імперій.

Ключові ознаки неоімперської політики включають кілька взаємопов’язаних компонентів:

Економічна експансія. Неоімперія прагне контролювати стратегічні ресурси, ринки збуту та фінансові потоки інших країн без їх прямої анексії. Такий контроль реалізується через інвестиції, кредитну експансію, домінування в енергетичному секторі, діяльність транснаціональних корпорацій. Як зазначає І. Валлерстайн у теорії світ-систем, домінуючі держави («ядро») встановлюють вигідні для себе правила гри у світовій економіці, експлуатуючи периферію [32]. Яскравим прикладом економічного неоімперіалізму є використання РФ своєї ролі «енергетичної наддержави» (постачальника газу та нафти) для політичного тиску на залежні країни – тактика, що особливо проявилася у газових конфліктах з Україною та країнами ЄС. Примітно, що сама російська влада вихвалялася статусом «енергетичної імперії» під час сировинного буму 2000-х років.

Експортування ідеології та цінностей. Неоімперська держава нав'язує власний світогляд як універсальний, прагнучи легітимізувати свій вплив «м'якою силою». Ідеологічна експансія може набувати форми пропагування моделі суспільного устрою (наприклад, претензії СРСР на універсальність соціалістичних цінностей у часи «холодної війни» або сучасні спроби Китаю популяризувати свій «китайський шлях»). Особливим різновидом є доктрина захисту «своїх» за кордоном – під приводом оборони співвітчизників імперія фактично втручається у внутрішні справи сусідніх країн. Показовим випадком є російська ідеологема «русский мир», покликана обґрунтувати експансіоністську політику Москви після розпаду СРСР. Її головна мета – включити не лише Росію, а й усе «російське зарубіжжя» (до третини мільярда російськомовних людей) до меж нової російської неоімперії. Ця неоімперська концепція, пронизана ідеями російської винятковості та панрусизму, стала обґрунтуванням агресивної політики РФ у Східній Європі (анексія Криму, війна на Донбасі тощо). Таким чином, нав'язування своїх цінностей і псевдоісторичних міфів виступає дієвим інструментом неоімперіалізму.

Асиметрична залежність периферії від центру. Неоімперська політика створює такі умови, за яких формально незалежні країни не можуть повноцінно

функціонувати без «допомоги» центру. Імперія вибудовує мережу клієнтелістських залежностей – від критичної енергетичної залежності (як у випадку Європи від російського газу до 2022 р.) до фінансової та технологічної (як залежність багатьох країн Глобального Півдня від кредитів та інвестицій Китаю). Характерною є ситуація, коли метрополія надає периферії економічні преференції або безпекові гарантії в обмін на політичну лояльність. За Юрієм Горбанем [3], сучасний неоімперіалізм набув форми «імперії взаємозалежності», що тримається не на колоніях, а на мережах залежностей – енергетичних, інфраструктурних, інформаційних. У такий спосіб центр здатен керувати периферією, не анексуючи її формально, але позбавляючи реальної суб'єктності.

Зазначені риси дозволяють окреслити класифікацію сучасних неоімперських утворень. Попри унікальність кожної великої держави, аналітики виділяють декілька умовних моделей імперської поведінки в сучасному світі: «ліберальна імперія», «енергетична наддержава» та «цивілізаційна держава». Ці моделі не є офіційними типологіями, але допомагають зрозуміти різницю в імперських стратегіях Заходу, Росії та Китаю.

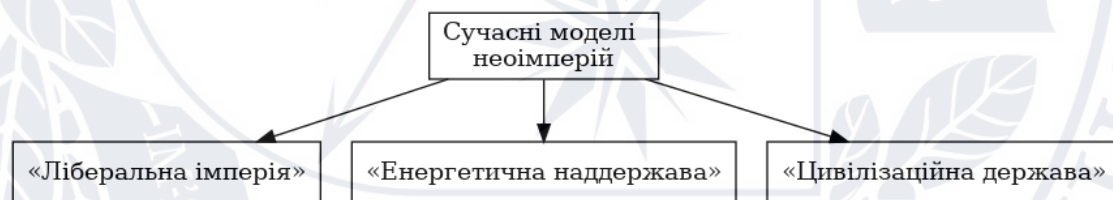

Рисунок 1.1 Сучасні моделі неоімперіалізму: «ліберальна імперія», «енергетична наддержава», «цивілізаційна держава»

«Ліберальна імперія». Цей концепт виник у західному дискурсі на початку 2000-х рр. (Р. Купер, Н. Фергюсон) як можливий спосіб підтримання світового порядку та безпеки шляхом поєднання імперського лідерства з ліберальними цінностями. Ідея «ліберальної імперії» виглядає парадоксально, проте не є абсурдною: вона передбачає союз демократичного устрою з імперським принципом

домінування для гарантування стабільності. Як історичний прецедент нерідко наводять трансформацію Британської імперії у Британську співдружність, а сучасним прототипом називають Європейський Союз.

На думку Р. Купера, ЄС можна розглядати як зародок «ліберальної імперії», побудованої на спільних правилах, цінностях та добровільній згоді, на відміну від США, які радше діють як традиційна наддержава. Таким чином, ліберальна імперія – це імперське домінування «м'якою силою», коли гегемон (умовний «центр») забезпечує порядок і процвітання, а залежні країни добровільно інтегруються у його систему заради спільного блага. Водночас критики зазначають, що навіть такий порядок зберігає нерівність і фактичну залежність слабких від сильних. Наприклад, США після розпаду СРСР де-факто стали центром глобальної «ліберальної імперії», поширюючи демократичні цінності, але водночас використовуючи міжнародні інституції та економічну міць для просування власних інтересів. Показово, що і російські інтелектуали намагалися інтерпретувати роль РФ у термінах «ліберального імперіалізму» – зокрема, А. Чубайс у 2003 р. закликав будувати «ліберальну імперію», маючи на увазі інтеграцію пострадянських держав під егідою Росії на основі ринку та демократії. Однак на практиці цей проєкт залишився утопією, поступившись місцем силовому реваншизму путінської доби.

«Енергетична наддержава». Так нерідко називають державу, що володіє величезними запасами енергоресурсів і використовує їх як головний інструмент зовнішньої політики. Класичний приклад – Російська Федерація, яка у 2000-х роках проголосила себе «енергетичною супердержавою» і стала застосовувати нафту та газ як засіб тиску на інші країни. Така енергетична імперія будує свою владу на асиметричній залежності споживачів від її ресурсів. За висловом В. Путіна, «Росія – велика енергетична держава» – цей підхід обґрунтовував претензії Москви на особливу роль у світовій політиці як постачальника критично важливих товарів (енергоносіїв). «Енергетична імперськість» РФ проявилась у газових війнах з Україною (2006, 2009 рр.), коли припинення постачання газу стало формою

політичного шантажу. Інший вимір – проєктування впливу на ЄС через будівництво газопроводів в обхід України («Північний потік-2» тощо) з метою посилити залежність європейських економік від російського газу. Подібним чином країни Перської затоки (Саудівська Аравія, Катар) застосовують нафтову зброю, маніпулюючи видобутком для досягнення геополітичних цілей. Енергетичний неоімперіалізм відрізняється від колоніального тим, що вплив здійснюється через ринок, а не військову присутність; проте результат подібний – домінування центру над периферією, закріплене економічною залежністю. Сучасний світ, по суті, зіткнувся з феноменом, коли трубопроводи та танкери стали не менш важливими важелями влади, ніж гармати та танки.

«Цивілізаційна держава». Цей концепт відображає претензії деяких держав на унікальну історичну й цивілізаційну роль, що нібито дає їм особливі права на геополітичне лідерство. Ідею «держави-цивілізації» активно просувають, наприклад, китайські та російські ідеологи. Китай позиціонує себе як найдавнішу безперервну цивілізацію, яка має власний шлях розвитку. Офіційні китайські наративи наголошують, що Китай – більше ніж нація-держава, це цілий цивілізаційний світ із особливою системою цінностей і політичної культури, тому Західні моделі на нього не застосовні. Пекін обґрунтовує свої регіональні претензії (на Тайвань, Південно-Китайське море тощо) саме цивілізаційною спадкоємністю: мовляв, ці території споконвічно належали китайській цивілізації. Росія також почала визначати себе як «держава-цивілізація» – зокрема, у програмній статті В. Путіна (2021) РФ названа «самобутньою цивілізацією», покликаною об'єднати навколо себе «русский мир» та протистояти декадентському Заходу. Такий цивілізаційний меседж виправдовує неоімперську політику через призму культурно-історичної місії: якщо Росія – окрема цивілізація, вона має право на власну сферу впливу для захисту «традиційних цінностей». Цивілізаційний неоімперіалізм небезпечно межує з месіанством: країна вважає себе «обраною» цивілізацією, а отже, претендує на гегемонію над сусідами під гаслами культурної

чи релігійної спорідненості. Наприклад, Кремль часто обґрунтовує агресію проти України спільною православно-слов'янською цивілізаційною спадщиною, стверджуючи, що українці та росіяни – «один народ». У такий спосіб цивілізаційна риторика стає інструментом неоімперського ревізіонізму, маскуючи загарбницькі дії під захистом єдності народу чи віри. Водночас концепція «держав-цивілізацій» використовується і без агресивного забарвлення – скажімо, Індія позиціює себе як окрему цивілізацію, проте не веде експансіоністських воєн. У підсумку, цивілізаційна держава як модель неоімперії означає прагнення великої держави встановити навколо себе «сферу цивілізаційного впливу», обґрунтовану її особливою історичною місією.

Співвідношення глобалізації та неоімперіалізму. Окремо постає питання: чи не є сучасний глобалізований світовий порядок прихованою формою неоімперського домінування окремих центрів сили? З одного боку, процеси глобалізації ведуть до взаємозалежності держав і розмивання традиційних імперських сфер впливу. З іншого – критично налаштовані дослідники (неомарксистки, антиглобалісти) вважають, що глобалізація фактично інституціалізувала панування вузького кола розвинутих країн над рештою світу. Приміром, Самір Амін і Дж. Соркін характеризували сучасний світ як систему, де Західний «центр» нав'язує периферії неоліберальні економічні правила, вигідні передусім самому центрові [1]. Так звана Вашингтонська консенсусна модель (лібералізація ринків, приватизація, мінімізація ролі держави) впроваджувалася в країнах, що розвиваються, часто всупереч їхнім національним інтересам – що трактувалося як прояв неокolonіалізму. Деякі автори прямо називають сучасний етап розвитку світ-системи «новим імперіалізмом» фінансового капіталу. Втім, інші дослідники вказують на принципову відмінність глобалізації від неоімперіалізму. Глобалізація передбачає багатоцентричність та відсутність єдиного імперського ядра – натомість існує декілька впливових полюсів (США, ЄС, Китай та ін.), між якими формується складна система стримувань і противаг. Крім того, глобалізація

значною мірою добровільна і взаємовигідна для учасників, тоді як імперський контроль завжди несе елемент примусу. Врешті-решт, сучасний світ радше є конкуренцією кількох неоімперських проектів, аніж монолітною глобальною імперією.

Як підкреслює Ю. Теміров, у міжнародних відносинах відбувається протистояння декількох імперських моделей: ліберально-постімперської (умовний колективний Захід), неотрадиційної (Росія) та гетерогенної цивілізаційної (Китай) [12]. Отже, глобалізований світ все ще залишається полем боротьби старих і нових імперій, хоч і в завуальованих формах. Для малих і середніх держав це означає необхідність вироблення гнучких стратегій: користуватися благами глобалізації, одночасно убезпечуючись від неоімперських зазіхань з боку центрів сили. (Додаток А)

Як бачимо з таблиці, неоімперіалізм успадкував від класичного імперіалізму прагнення до домінування, проте реалізує його іншими методами та під іншими приводами. Класичні імперії будувалися на грубій силі та колоніальномугнобленні, тоді як неоімперські стратегії більш приховані: вони спираються на нерівноправну економічну взаємодію, культурну експансію, створення конфліктів низької інтенсивності (так звані *«proxy wars»* – війни за дорученням). У підсумку, сучасний неоімперіалізм – це адаптована до епохи національних держав форма імперської політики, що приховує старі імперські амбіції під риторику суверенітету, розвитку чи захисту інтересів.

Наприклад, після розпаду колоніальних імперій Франція зберегла вплив у колишніх колоніях через фінансову систему (африканський франк), військові бази та франкофонну культурну спільноту – це називають неоколоніалізмом. СРСР у період *détente* (з французької - розрядка, українською часто використовують термін «Розрядка міжнародної напруженості» - це особливий період у холодній війні, який охоплює кінець 1960-х - кінець 1970-х років) підтримував контроль над Східною Європою не шляхом прямої анексії, а через прорадянські режими й економічні

угоди (Рада Економічної Взаємодопомоги, Варшавський договір). Сучасний Китай інвестує мільярди доларів у країни Азії, Африки, Латинської Америки, сприяючи їх розвитку, але одночасно ставлячи в залежність від себе. Отже, неоімперіалізм багатолікий і гнучкий: він може набувати форм економічного патронажу, інтеграційних проєктів чи захисту «спільної цивілізації». Та сутність залишається спільною – утвердження влади центру над периферією всупереч принципу рівноправності націй.

Сучасний розвиток міжнародної ситуації підтверджує актуальність аналізу неоімперіалізму. Зростання агресивності авторитарних держав та ревізіонізм великих сил створюють нові виклики для суверенітету менших країн. Зокрема, експансія Росії на пострадянському просторі після 2000-х рр., за висновками дослідників, набрала ознак «неоімперського реваншу», особливо після розчарування Кремля у співпраці із Заходом. За Домітіллою Сагразом, неоімперіалістична політика РФ чітко проявилася в середині 2000-х, коли Москва, втративши надії на рівноправний діалог із Європою, різко активізувала зусилля з відновлення впливу на сусідів [28]. Останнє десятиліття фактично перетворилося на арену боротьби різних неоімперських проєктів: західного (навколо США та союзників), євразійського (навколо РФ) та східноазійського (навколо КНР). Саме тому для України та подібних держав критично важливо розуміти природу неоімперіалізму, аби вибудувати ефективну протидію.

1.2 Методологічний інструментарій аналізу зовнішньополітичних стратегій

Дослідження неоімперської політики потребує використання комплексу теоретичних «лінз» – парадигм і моделей, що дозволяють виявити глибинні мотиви та механізми імперської експансії. У сучасній політичній науці склалося кілька провідних підходів до аналізу зовнішньополітичних стратегій держав, зокрема імперського типу: реалістичний, неомарксистський, конструктивістський та

постколоніальний. Кожен з них висуває власний набір пояснень імперської поведінки. Окрім того, для повнішого розуміння неоімперіалізму слід враховувати ідейні доктрини, що виправдовують імперські амбіції – месіанські концепції, геополітичні теорії, стратегії «м'якої сили». У цьому підрозділі здійснено огляд методологічного інструментарію та ідеологічних моделей, релевантних до дослідження неоімперських зовнішніх політик.

Реалізм і неореалізм. Реалістична парадигма розглядає міжнародну політику як боротьбу держав за владу та безпеку. Відповідно до класичного реалізму (Г. Моргентау [24] та ін.), держави прагнуть максимально посилити свою силу і вплив, а імперія виступає одним зі способів досягнення переваги в анархічному середовищі. Історично імперії забезпечували метрополіям доступ до ресурсів і стратегічних позицій, посилюючи їхню могутність відносно інших акторів. Неореалісти (Дж. Міршаймер, К. Волтц) конкретизують: велика держава прагне регіональної гегемонії, щоб гарантувати власну безпеку. За Міршаймером, у системі «самодопомоги» великі держави поведуться як ревізіоністські хижаки, які не заспокоюються, доки не домінують у своєму регіоні. З цієї перспективи, неоімперська політика – це раціональна стратегія держави, яка прагне усунути потенційні загрози поруч із собою [25]. Наприклад, вторгнення РФ в Україну неореалісти пояснюють бажанням Москви не допустити перетворення України на плацдарм іншого центру сили (НАТО) – тобто класичний мотив балансу сил. Так само дії Китаю в Південно-Китайському морі можна трактувати як прагнення витіснити США із найближчого оточення і стати безперечним гегемоном у Східній Азії. Методологічний апарат реалізму передбачає аналіз балансу сил, національних інтересів та геостратегічних положень. Застосовуючи його, дослідник питатиме: які силові переваги отримує держава від неоімперської експансії? чи зміцнює вона свою безпеку, завоювавши сфери впливу? Так, з точки зору реалізму, встановлення контролю РФ над Кримом суттєво посилити її військово-морські позиції в Чорному морі, що пояснює раціональність цієї анексії (попри міжнародні санкції). Водночас

реалістичний підхід важко пояснює ірраціональні, здавалося б, імперські авантюри, що послаблюють саму імперію – наприклад, вторгнення СРСР в Афганістан, яке підкосило радянську могутність. Тому для повноти картини реалізм варто доповнювати іншими теоріями.

Неомарксизм (теорія світ-систем). Неомарксистський підхід акцентує на економічних чинниках імперіалізму. І. Валлерстайн у своїй теорії світ-системи описав сучасний світ як ієрархічну систему «ядра» (розвинених держав-метрополій) і «периферії» (експлуатованих країн) [32]. На думку Валлерстайна, капіталістична світ-економіка з самого зародження має імперіалістичний характер: сильні держави утворюють центр, що отримує основні вигоди, тоді як слабкі утворюють периферію, з якої викачують ресурси і надприбутки. Імперіалізм, згідно з марксистами, є неминучим породженням монополістичного капіталізму, що потребує нових ринків і дешевої робочої сили. Звідси випливає теза про експлуатацію периферії центром як суть імперіалізму. Неоімперіалізм у цій оптиці – це продовження експлуатації у нових формах після формального краху колоніалізму.

У ХХІ ст. ситуація ускладнилася появою нових імперських центрів – зокрема, Китай виступає експлуататором периферії не менше, ніж Захід. Неомарксистський аналіз неоімперіалізму зосереджується на структурних показниках нерівності: розподілі прибутків у глобальній торгівлі, русі капіталів, боргових залежностях, техно-промисловій асиметрії. Наприклад, дані показують, що частка Африки у світовому ВВП залишається мізерною, тоді як розвинуті країни продовжують отримувати непропорційно великі вигоди від експлуатації африканських ресурсів – факт, який неомарксистки трактують як підтвердження живучості імперіалізму. З методологічного боку, неомарксистки застосовують структурно-історичний метод: вони порівнюють сучасні форми залежності з колоніальними, простежують еволюцію світ-системи, аналізують глобальні статистичні дані (розподіл доходів, індекси розвитку) та роблять висновки про існування або трансформацію

імперіалістичних структур. Неомарксистський підхід цінний тим, що висвітлює економічне підґрунтя неоімперіалізму і його зв'язок з глобальним капіталізмом. Однак його недоліком є певний економічний детермінізм і недооцінка неекономічних чинників – таких як націоналізм чи культура – що теж відіграють велику роль у сучасних імперських політиках.

Конструктивізм. Конструктивістська парадигма наголошує на ролі нематеріальних факторів – ідей, ідентичностей, дискурсів – у міжнародній політиці. З точки зору конструктивізму, імперські амбіції формуються під впливом історичної пам'яті, міфів та самосприйняття нації. Імперія – це не лише військова та економічна потуга, а й ідея, закладена в колективну свідомість. Наприклад, російський неоімперіалізм багато в чому живиться ностальгією за «величчю імперії» – образ Росії як спадкоємиці Київської Русі, Третього Риму, переможця у Другій світовій тощо, що “дає право” домінувати над сусідами. Конструктивісти звертають увагу, що російська державна пропаганда відтворює імперські історичні наративи, зображуючи розпад СРСР як «геополітичну катастрофу» і виправдовуючи агресію необхідністю «відновити історичну справедливість». Ідентичність імперії – ключове поняття: правлячі еліти і суспільство мають вірити у свою «імперську місію», щоби здійснювати неоімперську політику.

Джефрі Менкофф у праці «Empires of Eurasia: How Imperial Legacies Shape International Security» [23] підкреслює, що аналіз сучасних зовнішньополітичних стратегій неможливий без урахування історичної спадкоємності імперських практик. Автор фактично поєднує реалістичний та конструктивістський підходи, демонструючи, що держави керуються не лише прагненням до безпеки, але й історично сформованими уявленнями про власну цивілізаційну місію. На думку Менкоффа, Росія та Туреччина продовжують мислити категоріями «історичних просторів», що впливає на формування їхніх регіональних стратегій у Чорноморському регіоні, на Кавказі та Близькому Сході. Особливу увагу дослідник приділяє поняттю «імперської периферії», яка сприймається колишніми

метрополіями як зона природного політичного та культурного впливу. У цьому контексті методологічно важливим є аналіз історичної пам'яті, політичних міфів та офіційних державних наративів, що легітимізують сучасну неоімперську політику. Таким чином, концепція Менкоффа дозволяє розглядати сучасний неоімперіалізм як результат поєднання прагматичних інтересів держав із довготривалими імперськими традиціями та цивілізаційними ідеологемами. Дослідники також аналізують тексти щорічних послань В. Путіна – і фіксують, як часто в них згадуються слова «суверенітет», «русский мир», «історична місія». Так, у посланні 2021 р. Путін назвав розпад СРСР «розпадом історичної Росії» – це показник імперського мислення, коли під «Росією» розуміється не лише РФ, а й сусідні народи. Інший приклад – стратегія національної безпеки РФ (2015, 2021), де прямо йдеться про «особливості російської духовно-історичної цивілізації» і необхідність захищати її простір. Конструктивісти також звертають увагу на роль еліт та інтелігенції у конструюванні імперських ідей. Саме інтелектуали пишуть книги про «геополітичну місію» держави, які потім читають політики та населення. Приміром, праці російського філософа О. Дугіна «Основи геополітики» стали настільними для частини російської еліти, посприявши відродженню євразійського імперського мислення [6]. Отже, конструктивістський інструментарій дозволяє виявити, чому держави прагнуть імперії з точки зору ідей – що вони думають про себе і світ. На відміну від реалізму чи марксизму, де імперіалізм обумовлений «матеріальними» потребами (безпека або капітал), конструктивізм пояснює його «мисленням» – самосвідомістю нації.

Постколоніальні студії. Цей міждисциплінарний напрямок зосереджується на аналізі спадщини колоніалізму та його впливу на сучасні міжнародні відносини. Постколоніальні теоретики (Е. Саїд, та ін.) показали, що навіть після здобуття незалежності багато колишніх колоній залишаються у ментальній та культурній залежності від колишніх імперій [29]. Вони засвоїли мову, освіту, еліти часто навчалися у метрополіях – усі ці фактори створюють «постколоніальну

прив'язаність». Постколоніальний аналіз імперських стратегій концентрується на тому, як колишні метрополії намагаються зберегти вплив через «*soft power*» – культуру, мову, релігію. Так, Франція дотепер підтримує тісні зв'язки з франкомовними країнами Африки (програми обміну, військова допомога режимам), що дехто називає «*Françafrique*». Велика Британія використовує Співдружність і мережу британських шкіл, щоб втримати культурну присутність по всьому світу. Росія – класичний приклад постколоніального гегемона: хоча СРСР розпався, Москва всіляко протривала деколонізації простору «русского мира». Російська мова, православна церква, спільні радянські міфи – усе це інструменти підтримання впливу на сусідів. Постколоніальні дослідження також розкривають дискурсивні механізми імперського домінування: метрополія формує наратив про власну «вищість» і «місію», а про колонію – як про «нездатну до самостійного розвитку», тому потребує опіки. Сучасні імперії нерідко змінюють лексику, але зберігають зміст: вони говорять про «старшого брата і молодших», «ведення до прогресу», «захист стабільності». Методологічно постколоніальні студії застосовують критичний аналіз дискурсу і деконструкцію. Вони вивчають літературу, підручники, кіно – і викривають імперські стереотипи (наприклад, образ африканця як дикого, що потребує європейського управління). Для практичного аналізу неоімперіалізму постколоніальний підхід корисний тим, що звертає увагу на *погляд підкорених*. Він запитує: як імперія позначилась на свідомості колонізованих народів? чи не відтворюють вони самі залежність? Отже, постколоніальні студії доповнюють картину, показуючи імперіалізм «знизу» – очима колишніх колоній – та закликаючи до деколонізації свідомості як умови справжньої незалежності. (Додаток Б)

Як видно, різні теоретичні школи пропонують відмінні ракурси розуміння неоімперської політики. Реалізм допомагає пояснити її раціональні мотиви сили, неомарксизм – економічний фундамент, конструктивізм – ідеї, що її живлять, а постколоніальні студії – тінь колоніального минулого, яка лежить на сучасності.

Комплексне використання цих «лінз» дає змогу побачити цілісну картину. Наприклад, розглядаючи експансію Китаю в Південно-Східній Азії, реаліст скаже про прагнення геостратегічної переваги, марксист – про пошук нових ринків збуту і сировини, конструктивіст – про відновлення історичного статусу Серединної Імперії, а постколоніаліст – про використання старих колоніальних схем (інфраструктура в обмін на ресурси). Сукупно це дає глибше розуміння мотивів та наслідків дій Китаю. Отже, у дослідженні неоімперіалізму доцільно спиратися на *міжпарадигмальний підхід*, критично синтезуючи інструментарій різних теорій.

Окрім академічних парадигм, імперську зовнішню політику неоімперій формують ідеологічні конструкти, що слугують виправданням експансії. До них належать концепти месіанського призначення, геополітичні теорії простору та стратегії «м'якої сили». Розглянемо основні з них.

Месіанство та «особливий шлях». Багато неоімперських проєктів апелюють до ідеї виняткової місії. Імперія уявляється носієм особливої цивілізаційної моделі, яку вона мусить поширити. Наприклад, Російська імперія XIX ст. вважала себе спадкоємцем Візантії – «Третім Римом», покликаним захищати православ'я і «визволяти» слов'ян. У сучасній риториці РФ це трансформувалося у концепцію «руського мира» (захист росіян і російськомовних всюди), а також у наратив про «особливу духовність» Росії проти занепадницького Заходу. США, своєю чергою, традиційно послуговуються ролі «бастіону демократії», виправдовуючи глобальну присутність необхідністю нести свободу й права людини. Месіанські ідеї надають імперській політиці морального ореолу – агресія видається «місією порятунку». Вони ж консолідують населення метрополії, переконуючи в особливій ролі нації. Аналіз месіанського компоненту включає виявлення в промовах лідерів ідеологем «богообраності», «цивілізаційної місії», «відновлення справедливості». Наприклад, теза В. Путіна про те, що Росія «встала з колін, аби захистити традиційні цінності від деградації Заходу», чітко вкладається в месіанську схему.

Геополітичні доктрини простору. Неоімперські стратегії часто спираються на класичні геополітичні теорії – концепції «життєвого простору» та контролю над ключовими регіонами. Німецький географ Ф. Ратцель у XIX ст. ввів поняття *Lebensraum* («життєвий простір»), яке потім нацисти використали для обґрунтування експансії на Схід. Хоч нацистський «Drang nach Osten» зазнав поразки, сама ідея про те, що нація потребує простору, пережила віки. Сучасні авторитарні лідери нерідко говорять про «природні сфери впливу» своїх країн. Інша впливова доктрина – концепція Х. Маккіндера (1904) про *Heartland* (серцевинну землю Євразії). Маккіндер стверджував: «хто контролює Heartland – той контролює світ», маючи на увазі, що панування над Центральною Євразією дасть вирішальні стратегічні переваги [22]. Цю тезу підхопили радянські й російські геополітики: зокрема, в пострадянській РФ виник напрям «неоевразійства» (О. Дугін та ін.), який проголосив метою відновлення контролю над Євразією, протиставленою Атлантичному Заходу. Ця геополітична двійниця «Євразія vs Атлантика» де-факто виправдовує неоімперські кроки Росії на постсовєтському просторі як «природну боротьбу за Heartland». Іншим прикладом є теорія Н. Спайкмена про значення *Rimland* – прибережних зон Євразії. Можна стверджувати, що стратегія США після 1945 р. полягала у побудові поясу союзників по периферії Євразії, щоби стримати потенційних євразійських гегемонів (СРСР, Китай) – це теж реалізація геополітичної доктрини. У новітній історії Росія створила Євразійський економічний союз (ЄАЕС) – інтеграційне об'єднання з Білоруссю, Казахстаном та ін. – який багато експертів трактують як спробу неоімперської реставрації під економічними гаслами. Аналіз геополітичних ідеологій потребує порівняльно-історичного підходу: дослідник зіставляє сучасні стратегічні кроки з класичними геополітичними схемами. Якщо виявляється відповідність, це вказує на ідейну спадкоємність. Приміром, експансію Китаю в Південно-Китайському морі можна співвіднести з маккіндерівським поняттям «крайових морських зон» – Пекін прагне відтіснити США з тих зон, щоби забезпечити безпеку свого узбережжя.

«Soft power» та культурна гегемонія. Важливим елементом, який сучасні неоімперії адаптують для своїх потреб, є ресурси так званої «м'якої сили» (за концепцією Дж. Ная) [26]. Варто наголосити, що сама по собі «м'яка сила» не має імперської природи - це здатність держави досягати бажаних результатів у міжнародних відносинах через привабливість своєї культури, цінностей та політики, а не через примус чи підкуп. Однак держави з реваншистськими амбіціями інструменталізують цей підхід: вони використовують культурну, освітню та мовну експансію не для побудови рівноправного діалогу, а для створення культурної гегемонії. У випадку авторитарних неоімперій цей механізм часто трансформується у «гостру силу» (sharp power) - використання інформаційних диверсій та маніпуляцій. Культурна експансія таких держав включає фінансування лояльних медіа за кордоном, промоцію мови та агресивну релігійну політику.

Теоретичні моделі, що допомагають аналізувати м'яку силу, спираються на поняття культурної гегемонії (А. Грамші). Грамші показав, що панівний клас може утверджувати владу не лише силою, а й консенсусом, нав'язуючи свої цінності як «норму» [4]. Так само імперія може досягати гегемонії, якщо її культура стає привабливою і зразковою для інших. Після розпаду СРСР США утвердили культурну гегемонію: англійська мова, голлівудські фільми, західний спосіб життя стали домінантними у світі. Це *«імперія без імператора»*, як дехто каже: американська культура править світом, хоча формально ніхто нікого не завойовував. Аналізуючи неоімперіалізм, дослідник зважає на індекси м'якої сили (наприклад, рейтинги впливовості культур), моніторить присутність культурних інститутів імперії в інших країнах, вивчає освітні програми, релігійну експансію. За цими показниками можна оцінити, наскільки успішно та чи інша держава формує *культурно залежну периферію*. Звісно, *soft power* часто працює повільно, але її наслідки довготривалі. Приміром, франкомовні еліти Західної Африки дотепер значною мірою орієнтовані на Париж – результат столітнього культурного впливу.

Отже, щоб адекватно проаналізувати зовнішньополітичні стратегії неоімперій, дослідник повинен врахувати комплекс ідеологічних моделей, які ці стратегії живлять. Месіанські концепції вказують, як імперії легітимують експансію морально. Геополітичні теорії показують раціоналізацію просторових амбіцій. Стратегії м'якої сили розкривають, як імперії завойовують серця і уми, мінімізуючи потребу в силі. З методологічного погляду, це означає застосування кількох методів: контент-аналізу офіційних документів (щоб виявити геополітичні пріоритети і світоглядні концепти), дискурс-аналізу публічних виступів лідерів (щоб виявити месіанські та інші мотиви), аналізу даних міжнародних рейтингів і опитувань (щоб оцінити ефективність м'якої сили).

На завершення слід зазначити, що вивчення неоімперської політики потребує *міждисциплінарного підходу*. Методологічний інструментарій має включати як кількісні методи (аналіз економічних показників, військових потенціалів, індексів впливовості), так і якісні (історична реконструкція, кейс-стаді, аналіз наративів). Приміром, для оцінки китайського неоімперіалізму в Африці варто поєднати статистику (динаміка боргу африканських країн Китаю, обсяги торгівлі) із якісним аналізом дискурсу китайських лідерів про «спільноту єдиної долі» та вивченням думок африканських еліт щодо співпраці з КНР. Ідеологічні конструкти теж потребують критичного осмислення: дослідник має відокремлювати пропаганду від реальних намірів. Наприклад, кремлівська риторика про «захист росіян» прикриває геополітичний розрахунок, і методологічно важливо викрити цю маніпуляцію (через зіставлення заяв із діями РФ). Корисним прийомом є порівняльно-історичний метод – порівняти, скажімо, риторику США часів війни в Іраку 2003 р. (про демократію) з риторикою Британської імперії під час колонізації (про цивілізаційну місію). Це виявляє спільні імперські риси за різних епох. Не менш важливим є системний аналіз стратегій національної безпеки та військових доктрин неоімперських держав: такі документи (на кшталт «*Стратегии национальной безопасности РФ-2021*») містять офіційно задекларовані пріоритети і страхи

імперії, що дозволяє краще зрозуміти її дії. Нарешті, дослідник має враховувати і контекст світової політики: неоімперіалізм проявляється не у вакуумі, а у взаємодії з іншими трендами – глобалізацією, регіоналізацією, транснаціональними проблемами. Імперії змушені адаптуватися: наприклад, використовувати міжнародні організації для легітимації свого впливу (як Китай в ШОС або Росія в ОДКБ). Все це має бути відбито у методиці дослідження.

Висновки до розділу 1. Проведений теоретико-методологічний аналіз неоімперської політики дозволяє зробити низку узагальнень. По-перше, неоімперіалізм є якісно новою формою імперської експансії, що відрізняється від класичного колоніалізму переважно непрямыми методами контролю (економічними, інформаційними, культурними) за збереження політичної незалежності об'єктів впливу. Він сформувався після Другої світової війни, набув особливого розмаху з кінця XX ст. та виявляється нині у політиці провідних авторитарних держав і навіть деяких демократій. По-друге, ключові риси неоімперської політики включають економічну експлуатацію периферії, ідеологічну експансію (нав'язування своїх цінностей та наративів), створення систем асиметричної залежності, а також використання інтеграційних проєктів і союзів як інструментів відновлення імперських сфер впливу. На практиці це проявляється через фінансово-борговий тиск, енергетичний шантаж, інформаційні війни, підтримку маріонеткових режимів тощо. По-третє, виділено кілька умовних *типів сучасних «неоімперій»* – ліберальна імперія (глобальне домінування через цінності і консенсус, прикладом є США/ЄС), енергетична наддержава (домінування через ресурси, приклад – РФ), цивілізаційна держава (домінування під гаслами унікальної цивілізаційної місії, приклад – КНР). Ці моделі накладаються одна на одну і співіснують, що робить сучасну імперську конкуренцію багатовимірною. По-четверте, визначено, що реалістична теорія висвітлює силовий і стратегічний вимір (боротьба за гегемонію), неомарксистська – економічний (структури залежності «центр–периферія»), конструктивістська – ідейний (конструювання імперської

ідентичності та легітимуючих міфів), постколоніальна – критичний (розкриття колоніальних практик та необхідність деколонізації). Їх комплексне застосування з використанням конкретних методів (контент-аналіз документів, дискурс-аналіз промов, аналіз статистичних індикаторів, історичні паралелі) дозволяє найбільш повно зрозуміти природу і прояви неоімперіалізму. По-п'яте, розглянуто *ідеологічні конструкти*, що лежать в основі неоімперських зовнішніх політик: месіанські концепції «особливого шляху» (Росія як «Третій Рим», США як «оплот демократії»), геополітичні доктрини контролю просторів (теорії «Heartland», «Lebensraum», практика створення ЄАЕС (Євразійський економічний союз) та інших союзів під егідою центру) та використання «м'якої сили» (культурної гегемонії) як інструменту імперського впливу. Встановлено, що ці ідеологеми відіграють подвійну роль – *виправдовують* імперіалізм для внутрішньої і зовнішньої аудиторії та *спрямовують* практичні кроки керівництва держави. Нарешті, аналізуючи сучасну міжнародну арену, відзначено, що неоімперіалізм став одним із визначальних трендів постбіполярної епохи, особливо на тлі кризи ліберального світового порядку. Протистояння між США, Китаєм та Росією набирає рис конфлікту не лише національних інтересів, а й різних імперських проектів (ліберально-глобального, цивілізаційно-регіонального, реваншистського). Для України висновки цього розділу мають безпосередню практичну вагу: розуміння природи неоімперських амбіцій РФ та інших акторів є необхідною передумовою формування ефективної стратегії захисту національного суверенітету і побудови стійких міжнародних альянсів. Підсумовуючи теоретичний вимір дослідження, необхідно чітко розмежувати поняття неоімперіалізму та гегемонії, щоб уникнути їх помилкового ототожнення. Не кожна форма домінування чи міжнародної гегемонії є імперіалістичною за своєю природою. Гегемонія може мати консенсусний характер (наприклад, лідерство США в рамках НАТО), спираючись на добровільне визнання авторитету лідера іншими учасниками системи та надання їм суспільних благ (безпеки, стабільності). Неоімперіалізм же

завжди несе в собі елемент структурного примусу, нерівноправності та прямої чи прихованої експлуатації, спрямованої на обмеження суверенітету об'єкта впливу винятково на користь інтересів «метрополії».

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ІМПЕРСЬКИХ ПРАКТИК

2.1. Еволюція імперських парадигм та формування сучасних концепцій національної ідентичності РФ та Туреччини

Поняття «ресентиментний реімперіалізм» увійшло до словника сучасної компаративної політології не як абстракція, а як аналітичний інструмент для опису конкретної державної поведінки - тієї, за якої втрата гегемоністського статусу провокує не адаптацію до нових реалій, а реконструювання архаїчних претензій під оновленою символічною оболонкою. Саме у цих координатах, як доводить А. Зарако у монографії «Before the West» (Cambridge University Press, 2022), і розгортається паралельна ідеологічна еволюція Росії та Туреччини впродовж 1991–2024 рр. - двох постімперських держав, що обрали ностальгічну реставрацію замість транзиту до ліберальної демократії [33].

Розпад Радянського Союзу 1991 р. залишив Росію у стані, котрий коректніше описувати не через економічні показники, а через колективно-психологічний феномен «ампутованої метрополії»: держава формально скоротилася до власних кордонів, але ментальні мапи правлячих еліт і значної частини населення залишилися незмінними. Упродовж 1990-х рр. реваншистський дискурс перебував у латентному стані - гіперінфляція 1992–1993 рр., що знецінила заощадження мільйонів громадян, олігархічна приватизація та дефолт 1998 р. витіснили реімперську риторику на периферію публічного простору. Однак нафтова рента 2000-х і свідомо культурна політика В.В. Путіна реактивували ці архаїчні конструкти із силою, яка здивувала навіть фахових аналітиків. З приходом Путіна відбулася системна реконструкція державної ідентичності, в якій «Велика Вітчизняна Війна», православ'я і панслов'янська єдність перетворилися на ідеологічну тріаду, що легітимізує будь-яке розширення геополітичного впливу. Між 2003 і 2014 роками офіційна риторика Кремля послідовно пройшла три

ескалаційні фази: культурний неоімперіалізм («захист співвітчизників за кордоном»), економічний тиск через газові конфлікти з Україною 2006 і 2009 рр. і, нарешті, відкрита територіальна окупація Криму у 2014 р. Окупація виявилася не кінцевою точкою, а лише переломним моментом: за даними незалежних соціологів (Levada Center, 2022), понад 71% громадян РФ підтримали «спеціальну воєнну операцію» - показник, що свідчить про глибоку інтерналізацію реімперського нарративу масовою свідомістю ще до початку відкритого збройного конфлікту. Кожна наступна фаза ескалації виявлялася невідворотнім наслідком попередньої - як за законом наростання дози у токсикології: що більше суспільство отримувало реімперської риторики, то вищим ставав поріг, необхідний для збереження мобілізаційного ефекту.

Паралельний турецький маршрут виявився структурно схожим, хоча й культурно відмінним у кожній деталі.

У кандидатській дисертації Г.О. Семенова зазначила, що геополітичний курс Туреччини формують дві ідеології: класичний світський ізоляціонізм(кемалізм) та регіональна експансія (неоосманізм) [11]. У дисертації доводиться, що перехід від кемалізму до неоосманізму перетворив Туреччину з регіонального спостерігача на глобального гравця, який активно використовує м'яку силу та релігійний фактор для захисту своїх геополітичних інтересів.

Кемалістська республіка, що постала на уламках Османської держави у 1923 р., здійснила один з найрадикальніших кроків у новітній історії: скасування халіфату, перехід на латинський алфавіт, заборона релігійних орденів і «очищення» мови від арабізмів - усе це мало виробити однорідну і світську «турецьку» ідентичність, позбавлену «тягаря» полікультурного минулого. Проте А. Зарако переконливо доводить, що Османська спадщина не зникла, а лише перейшла у «підземний» режим - у народну релігійність, топоніміку міст і родинну усну традицію - і там зберігалася десятиліттями [33]. Прихід Партії справедливості і розвитку до влади у 2002 р. відкрив цій традиції шлях до офіційного дискурсу. Б.

Балчі у дослідженні «Turkey and the Muslim World» (Sciences Po, 2022) зафіксував, що вже до 2010 р. Туреччина послідовно позиціонувала себе як лідера суннітського світу, а зовнішньополітична доктрина «стратегічної глибини» [14]. А. Давутоглу перетворила Балкани, Близький Схід і Центральну Азію на «природний» ареал турецького впливу. Матеріальна база для цієї трансформації виявилася вражаючою: за 2002–2022 рр. номінальний ВВП Туреччини зріс із 238 млрд до 906 млрд дол. США (дані МВФ), що дозволило перетворити культурну експансію на повноцінний геополітичний проєкт, підкріплений реальними ресурсами.

Порівняльний аналіз двох траєкторій виявляє принципову спільність у логіці й механізмах - при суттєвій відмінності у ресурсній базі, темпах та ступені агресивності. Скажемо чітко: обидві держави оперують логікою реституції, а не відвертого загарбання - тобто легітимізують свої геополітичні претензії як «відновлення» природного порядку, що був несправедливо порушений зовнішніми силами. В РФ ця логіка реалізується через наратив «розпад СРСР - геополітична катастрофа», у Туреччині - через образ Лозаннського договору 1923 р. як несправедливо нав'язаного приниження. Обидва наративи мають ідентичну тріадну архітектуру: зовнішній ворог (Захід), внутрішній зрадник (ліберали/прихильники світського устрою) і легендарне минуле як недосяжний, але незамінний. Водночас між двома моделями існує принципова структурна різниця: турецький неоосманізм спирається передусім на релігійно-цивілізаційний субстрат - відновлення престижу ісламської держави, - тоді як кремлівський неоімперіалізм будується на інструменталізації мови. Я.В. Верменич зафіксував, що ця відмінність у «кодах» ідентичності визначає і відмінні форми пропаганди: у РФ домінує апеляція до «крові» і «мови», у Туреччині - до «віри» і «цивілізації» [1, с.118]. Принципово, що в умовах повномасштабної агресії Росії проти України з 24 лютого 2022 р. ця типологічна відмінність набула нового виміру: якщо турецький неоосманізм залишається переважно у межах м'якої сили і регіонального посередництва, то

кремлівська парадигма відкинула будь-яке маскування й обрала шлях збройного ревізіонізму кордонів суверенних держав.

Таблиця 2.1 - Порівняльна характеристика еволюції імперських парадигм РФ та Туреччини (1991–2024 рр.)

Критерій	РФ	Туреччина
Базовий ідеологічний міф	«Русский мир»; «денацифікація»	Неоосманізм; «стратегічна глибина»
Переломний момент переходу	Анексія Криму, 2014 р.	Прихід АКП до влади, 2002 р.
Зовнішній вектор претензій	Пострадянський простір, «слов'янські» землі	Близький Схід, Балкани, Центральна Азія
Ідентитарна база	Етнічно-мовна (захист «русскоязычных»)	Релігійно-цивілізаційна (суннітський іслам)
Зовнішньополітична доктрина	«Русский мир» - Путін (2000-ті); «денацифікація» (2022)	«Стратегічна глибина» - Давутоглу (2001)
Ставлення до міжнародного права	Відкрите заперечення після 2014 р.	Вибіркове інструменталізування
Провідний культурний символ	Георгіївська стрічка, символ «Z»	Тугра Османської держави; Сельджуцький орел
Тип легітимізації через минуле	Культ «Великої Вітчизняної»	Культ Ататюрка + Османська ностальгія
Роль армії в ідеології	Безперервна пропаганда ВМВ, мілітаризація дискурсу	Образ армії-охоронця + «Ертугрул»-стилістика
Правова охорона офіційного нарративу	Закон про «реабілітацію нацизму» (2021)	Ст. 301 КК «образа турецькості»
Матеріальна база розширення	Нафтогазова рента	Зростання ВВП (×3,8 за 2002–2022 рр.)

Механізми конструювання національної ідентичності у обох державах схожі за своєю структурою, але різні за масштабом і методами реалізації. Дослідники ідентифікують чотири базові канали: освіта, медіа, релігія і символічна система

державних ритуалів. М.М. Розумний у монографії «Ідеологія реваншизму» (2023) стверджує, що саме система шкільної освіти стає першим «полем бою» у боротьбі за версію минулого: перегляд підручників і навчальних програм - найдешевший і найефективніший спосіб зміни суспільного світогляду за одне покоління, бо людина, що засвоїла «правильний» наратив у дитинстві, сприймає його як нейтральний факт, а не як ідеологічну конструкцію [9].

Таблиця 2.2 - Механізми формування офіційної національної ідентичності в РФ і Туреччині: порівняльний вимір

Механізм	Прояви в РФ	Прояви в Туреччині	Порівняльний ефект
Освітні програми	Переписування підручників після 2014 р.; заборона критики ВМВ-наративу	Реформа «4+4+4» (2012); реабілітація Osmanlı tarihi	В обох випадках - уніфікація суспільної пам'яті протягом 10–15 років
Державне телебачення	Перший канал, «Россия-1», RT	TRT World, TRT 1	Охоплення аудиторії у власних країнах 90%+
Релігійний інститут	РПЦ - ідеологічний партнер Кремля з 2000-х	Діянет (Diyanet) - 80 000 імамів під держконтролем	Централізована релігійна пропаганда
Кінематограф	«Вікінг» (2016), «Союз порятунку» (2019), серіал «Катерина»	«Ертугрул» (2014–2019), «Величне століття» (2011–2014)	Охоплення десятків країн; держфінансування
Символічна система	Георгіївська стрічка, «Безсмертний полк», символ Z	Тугра, відновлення мечеті Айя-Софія (2020)	Ритуалізація ідеологічних меседжів
Мовна політика	Захист «права» на «русскаязычных» за кордоном	Просування турецької мови через ТІКА у 50+ країнах	Мова як геополітичний інструмент
Правова система	Закон «про дискредитацію армії» (2022)	Ст. 301 КК; кримінальне переслідування дисидентів	Юридичний захист офіційного наративу

В РФ після 2014 р. підручники «Всесвітньої історії» були фактично переписані: роль СРСР у Другій Світовій Війні гіпертрофована до рівня єдиного «справжнього» переможця, а будь-яка академічна критика пакту Молотова–Ріббентропа чи радянської окупації 1939–1941 рр. виведена за межі допустимого публічного дискурсу. В Туреччині освітня реформа 2012 р. (система «4+4+4») повернула обов'язкові уроки релігії вже з першого класу початкової школи і реабілітувала Османську історію як «золотий вік» турецької цивілізації - тобто здійснила у педагогічному просторі те, що паралельно здійснювала у просторі зовнішньої політики.

Описані механізми, однак, не діють у вакуумі - вони потребують постійного живлення з джерела, яким слугує цілеспрямована «політика пам'яті», детально розглянута у наступному підрозділі. Таким чином, трансформація імперських моделей безпосередньо вплинула на формування сучасної національної ідентичності Росії та Туреччини. В обох випадках історична пам'ять про імперське минуле стала основою для конструювання образу держави як окремого цивілізаційного центру, що має особливу історичну місію та право на регіональне лідерство. Саме тому процес переосмислення імперської спадщини супроводжувався формуванням нових моделей політичної ідентичності, які надалі стали ідеологічною базою сучасної неоімперської політики.

2.2. Роль історичного досвіду та механізми легітимізації влади через звернення до минулого

Минуле ніколи не є «просто минулим» - у руках авторитарних режимів воно перетворюється на найбільш масштабний і водночас найменш помітний засіб контролю над сучасністю, де кожен героїзований символ є одночасно дозволом на дію у теперішньому.

Г.В. Касьянов у праці «Минуле і сучасне» (2022) запропонував аналітичний концепт «мнемонічного авторитаризму» - режиму, що монополізує не лише право

на насилля і виробництво матеріальних благ, а й контроль над колективною пам'яттю [7, с.28]. У цій парадигмі «правильне» минуле стає обов'язковим атрибутом лояльного громадянина, а публічний сумнів в офіційній версії набуває статусу якщо не формально карного, то соціально негативного вчинку. В РФ юридична фіксація «правильної» пам'яті досягла апогею із законом 2021 р. про кримінальну відповідальність за «реабілітацію нацизму» - норма, що на практиці охопила будь-яку академічну критику радянської агресії 1939–1941 рр. У Туреччині аналогічну функцію виконує стаття 301 Кримінального кодексу про «образу турецькості» - механізм, що ефективно блокує публічне визнання Геноциду вірмен 1915 р. і масових депортацій курдів. Порівнюючи у дослідженні пам'яті двох держав, можна визначити що, обидва правові інструменти виконують структурно ідентичну функцію - перетворення офіційної версії минулого на конституційно захищений міф, оскарження якого тягне за собою реальні санкції. Принципово, що ця закономірність виявляється не лише у законодавстві, а й у повсякденному соціальному тиску: учні, котрі ставлять незручні запитання на уроках, стикаються з реакцією вчителів, сформованих тією самою системою і нездатних мислити поза її межами - і тут освіта знову виступає одночасно жертвою і знаряддям пропаганди.

Ця правова і педагогічна архітектура набуває змісту лише у поєднанні з конкретними історичними наративами, що їх держава обирає для культивування.

Для Росії центральним міфоутворюючим комплексом слугує культ «Великой Отечественной войны» - синтетичної ідеологічної конструкції, що почала формуватися ще у брежнєвську добу і досягла статусу культу при Путіні. С.М. Плохій у «The Russo-Ukrainian War» (2023) детально реконструює механіку цього культу: факт перемоги над нацизмом перетворився на «вічний кредит» суспільної довіри, що легітимізує будь-які наступні дії режиму за принципом «ми вже врятували людство одного разу - і врятуємо знову» [10, с.88]. Щорічний Парад Перемоги на Красній площі 9 травня виконує функцію ритуального поновлення цього «кредиту» - мілітаризований спектакль, де сучасні комплекси «Іскандер»

проходять поряд з копіями танків Т-34, унаочнюючи безперервність лінії від «визволителів» 1945 р. до армії, що у 2022 р. вторглася в Україну.

Турецька система легітимізації через минуле оперує двома осями, що перебувають у постійному символічному напруженні.

Офіційний наратив Ердогана вправно чергує образи Ататюрка і Сулеймана Пишного залежно від аудиторії та контексту - світському військовому офіцеру демонструють кемалістську спадщину, релігійному виборцю Анатолії - Османську велич. Саме цим пояснюється феноменальний успіх серіалу «Відродження: Ертугрул» (TRT, 2014–2019): понад 150 млн глядачів у 60 країнах переглянули 448 серій, а сам Р.Т. Ердоган публічно рекомендував серіал як «посібник з національного духу і мужності». Серіал зображує XIII ст. як епоху, коли мусульманські воїни під проводом харизматичного лідера - попередника Османа I - протистоять одночасно хрестоносцям і монголам, захищаючи своїх і поширюючи справедливість. Проекція цієї схеми на сучасну Туреччину, оточену «ворожим» Заходом і регіональними конкурентами, є настільки прозорою, що не потребує коментарів. «Величне століття» («Muhteşem Yüzyıl», 2011–2014) поширилося у 43 країнах і кардинально змінило образ Туреччини в арабомовному і балканському медіапросторі: після трансляції серіалу у Пакистані, наприклад, турецький туризм із цієї країни зріс на 870% за три роки (дані Міністерства культури Туреччини, 2017). Б. Балчі підкреслює, що держава субсидіює виробництво «правильних» серіалів через Державне агентство TRT - прямий структурний аналог того, як Кремль фінансує блокбастери типу «Вікінга» і «Союзу порятунку» [14, с.58].

К. Екмечі та Б. Тюрнаоглу у статті 2022 р. провели порівняльний контент-аналіз 24 державних кінопроектів РФ і 18 турецьких серіальних проектів за 2010–2022 рр. і виявили структурну подібність пропагандистських шаблонів у обох масивах зовнішній ворог зображений як підступний і нецивілізований; герой - обов'язково жертвний і нещасний в особистому житті; і незмінно присутня

кульмінаційна сцена, де протагоніст відновлює честь держави ціною особистої жертви.

Т. Снайдер у аналізі «Чому цивілізаційний дискурс є зброєю» (2022) підкреслив: саме кіно і серіальний контент формують «само-собой-зрозумілі» уявлення про те, хто є «ми» і хто є «вони», - уявлення, на які потім спирається мобілізаційна пропаганда, коли потрібна суспільна підтримка для дій, що в іншій системі координат виглядали б злочином [30]. «Союз порятунку» (РФ, 2019) дискредитує повстання декабристів як хаос, ініційований агентами іноземного впливу - і цим прямо передує сучасному кремлівському наративу про «Майдан як американський проєкт». «Вікінг» (РФ, 2016) реконструює хрещення Русі у ключі, що підкріплює кремлівські претензії на спадщину Київської Русі - тобто слугує прямим ідеологічним підґрунтям для заперечення права України на самостійну державність і культуру. Обидва фільми отримали прокатну підтримку держави і зібрали сотні мільйонів рублів у касі - їхня аудиторія є масовою, а не нішевою. (Додатки Г)

Описані механізми - законодавча охорона «правильної» пам'яті, держфінансований кінематограф і переписані освітні програми - утворюють систему, де кожен елемент підсилює решту. Якщо у 2000 р. середньостатистичний житель РФ бачив символ георгіївської стрічки переважно у музеях та на меморіалах, то у 2015 р. вона була присутня на мільйонах лацканів, автомобілях і шкільних зошитах - і вже не сприймалася як ідеологія, а як «природна» і безпритворна частина повсякдення.

Зрештою, ефективність мнемонічного авторитаризму вимірюється саме цим - здатністю зробити ідеологічне невидимим на тлі буденного.

Вартовою протилежністю до описаної системи слугує громадянська критика й академічна деконструкція, що існують у обох державах попри системний тиск. Як в РФ, так і в Туреччині є дослідники, журналісти і правозахисники, котрі оскаржують офіційні наративи, - але саме їхнє маргінальне становище найкраще

ілюструє глибину вкорінення «мнемонічної інфраструктури». Водночас повномасштабна агресія Росії проти України з лютого 2022 р. засвідчила: боротьба за інтерпретацію минулого набула стратегічного виміру, порівнянного з боротьбою за контроль над територією - адже держава, що контролює версію минулого, контролює і готовність свого суспільства вмирати за теперішнє. (Додаток Д)

Зіставлення механізмів легітимізації у РФ і Туреччині засвідчує: попри відмінність цивілізаційних матриць і декларованих ціннісних систем, обидві держави прийшли до структурно подібного «мнемонічного авторитаризму», де минуле є не предметом вільного дослідження, а керованим ресурсом влади. Ця закономірність - і є центральним аналітичним висновком підрозділу, що знаходить подальше підтвердження у розгляді конкретних пропагандистських механізмів і стратегій, аналіз яких подано у наступних розділах роботи.

РОЗДІЛ 3

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ РЕАЛІЗАЦІЇ НЕОІМПЕРСЬКОГО КУРСУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. Інструментарій «жорсткої» та «м'якої» сили у зовнішньополітичних стратегіях держав

Два неоімперські проекти - турецький і російський - демонструють кардинально відмінну архітектуру силових інструментів, попри зовнішню схожість стратегічних амбіцій. Якщо на початку 2000-х років обидві держави декларували «багатовекторність» і «нову суб'єктність», то вже до середини 2010-х ця риторика трансформувалась у доктринально оформлені концепції регіонального лідерства - «Стратегічна глибина» А. Давутоглу з турецького боку та «Русській мір» (заборонена в Україні концепція) з російського. Обидва проекти «живляться» з одного джерела - розпаду великих поліетнічних утворень, що залишили позаду себе інфраструктуру зовнішнього впливу.

Зв'язок між декларованими доктринами та реальним інструментарієм залишається ключовим предметом компаративного аналізу.

Концепція «жорсткої сили» у класичному розумінні Дж. Ная охоплює військовий і економічний примус - тобто здатність суб'єкта змусити іншого актора діяти всупереч власним інтересам [26]. У практиці Туреччини та Росії ця концепція зазнала суттєвої модифікації: обидві держави активно вбудовують у силовий арсенал т.зв. «гібридні» механізми - приватні воєнні компанії, проксі-формування, кіберінструменти та економічний шантаж через енергетичні або торговельні залежності. «Жорстка сила» Туреччини пройшла шлях від суто конвенційного виміру до висококонкурентного technowar-формату, в якому безпілотні авіаційні комплекси (БАК) типу Bayraktar TB2 фактично стали «візитною картою» нової турецької геополітики. Показово, що саме ці дрони Україна використовує в обороні

від повномасштабного вторгнення РФ - факт, який органічно вписується у логіку турецько-російського суперництва на пострадянських теренах.

Скажемо відверто: різниця між турецькою та російською моделями «жорсткої сили» полягає не стільки у масштабі, скільки у технологічній і правовій легітимності застосування. Росія робить ставку на масованість і непрозорість - звідси практика ПВК «Вагнер» (ліквідована після загибелі Пригожина у 2023 р.) та її наступників у Африці й на Близькому Сході. Туреччина, навпаки, будує силовий інструментарій у рамках натовського дискурсу і формально - міжнародного права, що надає їй значно вищий рівень дипломатичного прикриття.

Таблиця 3.1 - Порівняльна характеристика інструментів «жорсткої сили» Туреччини та Росії (2020–2025 рр.)

Механізм	Прояв у РФ	Прояв у Туреччині	Цільова аудиторія	Ефективність (за даними соціологів)
Законодавча охорона наративу	Закон «про реабілітацію нацизму» (2021); закон «про дискредитацію армії» (2022)	Стаття 301 КК; заборона будь-якого визнання геноциду вірмен	Усе населення; журналісти; вчені	71% підтримали вторгнення (Levada, 2022); 61% проти визнання геноциду (Pew, 2019)
Ритуальна символіка	Парад Перемоги; «Безсмертний полк»; символ Z	День Перемоги над Греко-турецькій війні; «Відкриття» Айя-Софії (2020)	Масовий електорат	Охоплення > 90% населення
Кінематограф і серіали	24 кінопроекти за 2010–2022 з держфінансуванням	18 серіальних проєктів TRT; 43 країни дистрибуції	Молодь 15–35 років	«Ертугрул»: 150 млн глядачів
Освіта	Переписані підручники (2014–2023); «Розмови про важливе»	Реформа «4+4+4»; обов'язкові уроки релігії з 1 кл.	Діти 6–18 років	Зміна суспільної позиції за 1 покоління
Релігійний інститут	РПЦ як «духовний» партнер Кремля	Diyanet: 80 000 імамів; 90 000 мечетей	Релігійний електорат	Частка практикуючих мусульман в Туреччині - 87% (Ipsos, 2022)
Мас-медіа	RT, Pervy Kanal, TACC	TRT World, Anadolu Agency, Sabah	Внутрішня та закордонна аудиторія	RT: 100+ країн мовлення до 2022 р.

Паралельно із «жорсткою силою» обидві держави вибудовують розгалужену систему «м'якого» впливу, яка в умовах глобалізованого медіапростору набуває не меншого стратегічного значення. Саме «гостра сила» стала фірмовим знаком Росії в Європі та на пострадянському просторі, тоді як Туреччина переважно оперує класичними soft power-механізмами.

Турецька «м'яка сила» спирається на три взаємопов'язані платформи: культурно-освітню (Інститути Юнус Емре - понад 60 центрів у 40 країнах), релігійну (Управління у справах релігії - «Діянет», бюджет якого у 2023 р. перевищив 2,4 млрд дол.) та медійну (TRT World, Anadolu Agency). С.А. Айдин-Дюзгіт констатує: турецька soft power у пострадянському просторі зростає прямо пропорційно до кризи «Русского міру», оскільки заповнює ідеологічний вакуум, що утворюється внаслідок репутаційного краху РФ після лютого 2022 р. [20]. Так, у Казахстані кількість шкіл з турецькою мовою навчання зросла з 23 у 2019 р. до 41 у 2024 р.

Таблиця 3.2 - Механізми «м'якої» та «гострої» сили Туреччини і Росії

Напрямок впливу	Турецький інструментарій	Російський інструментарій
Освіта	Інститути Юнус Емре; стипендії «Türkiye Scholarships» (7 000 грантів/рік)	Россотрудничество; «Русские школы» (заморожені в ЄС)
Релігія	«Діянет»; будівництво мечетей (200+ у СНД)	РПЦ; концепція «канонічної території»
Медіа	TRT World, Anadolu Agency	RT (заборонено в ЄС), Sputnik (заборонено в Україні)
Кіно і культура	Турецькі серіали (dizi) - 146 країн-ринків	Кіно, «Руський мір» (заблокований)
Туризм	56 млн туристів (2023), з них 7 млн з СНД	Різке падіння після 2022 р.
НУО та фонди	ТІКА (проекти у 150 країнах, бюджет ~\$750 млн/рік)	«Русський мір» (ліквідований/заморожений)
Інформаційні операції	Помірний рівень	Масштабні кампанії (GRU, Internet Research Agency)

Між двома системами впливу існує принципова асиметрія у способі легітимації. Туреччина позиціонує свою «м'яку силу» як взаємовигідне партнерство - через культурні та освітні ініціативи вона формує мережу лояльних еліт, не відчужуючи цільові суспільства. Росія, натомість, у 2014–2022 рр. форсовано переходила від «м'якої» до «гострої» сили - з усіма наслідками для репутаційного капіталу.

Особливе місце в арсеналі обох держав займає енергетична дипломатія як гібридний інструмент, що поєднує економічний і геополітичний виміри. Для Росії це - «Газпром» і система трубопроводів (Північний потік-1, -2 - виведені з ладу у 2022 р. або заблоковані санкціями; Турецький Потік - частково діючий). Для Туреччини - контроль над Чорноморськими протоками (Конвенція Монтре 1936 р.) і роль транзитного хабу між Каспієм, Близьким Сходом і Європою. У 2023 р. через турецьку трубопровідну інфраструктуру пройшло понад 14 млрд куб. м. газу - 58% від усього обсягу, що надходив до Південної Європи не через Росію.

Таблиця 3.3 - Енергетичний вимір «жорсткої сили»: ключові показники

Показник	Туреччина	Росія
Контроль над транзитом (газ, 2023)	~14 млрд куб. м./рік (Трансанатолійський - TANAP)	Турецький Потік: 15,75 млрд куб. м./рік
Ядерна енергетика	АЕС «Аккую» (Росатом, введення I блоку - 2026)	10 АЕС (37 реакторів діючих)
Нафтовий транзит	Трубопровід Баку–Тбілісі–Джейхан: 32 млн т/рік	Дружба (обмежено санкціями ЄС)
Відновлювана енергетика	21,5% у ен. балансі (2024)	0,6% (без ГЕС)
Залежність імпорту (газ) від	98% (власний видобуток мізерний)	Експортер №1 (до 2022 р.)

Феномен оборонно-промислового комплексу (ОПК) як самостійного інструменту зовнішньої політики заслуговує окремої уваги. Частка вітчизняних компонентів у турецькій зброї зростає з 24% у 2002 р. до 80% у 2023 р. - тобто за 20 років Туреччина пройшла шлях від імпортозалежної до провідної оборонно-промислової держави. Це радикально змінило геополітичну вагу Анкари: тепер вона не лише споживач, а й постачальник систем озброєнь - Азербайджан, Україна, Польща, ОАЕ, Пакистан, Ефіопія - таким є неповний перелік покупців Turkish defense products. Росія, у свою чергу, опинилась у ситуації технологічної деградації ОПК через санкції: за даними Kiel Institute (2024), понад 40% електронних компонентів у трофейних зразках російської зброї - виробництва США, Нідерландів і Японії, що прямо свідчить про критичну залежність від обхідних схем постачання.

Завершуючи аналіз інструментарію, необхідно підкреслити, що повномасштабна агресія Росії проти України у 2022 р. стала каталізатором, що водночас послабив позиції Москви і зміцнив позиції Анкари. Т. Кузіо стверджує: «Путінська інвазія фактично перетворила Туреччину на незамінного модератора - без якого неможливі ні перемовини, ні гарантії безпеки у Чорноморському регіоні» [20]. Це спостереження безпосередньо підводять до аналізу динаміки взаємодії двох неоімперських проєктів у спільних регіонах інтересів. Відмінності між російською та турецькою моделями неоімперської політики безпосередньо впливають і на вибір інструментів зовнішньополітичного впливу. Російська модель, що спирається переважно на силовий ревізіонізм та військово-політичний примус, тяжіє до використання інструментів «жорсткої сили». Натомість турецька модель, сформована в умовах інтеграції до західних економічних та безпекових структур, активніше використовує механізми «м'якої сили» - культурну дипломатію, економічний вплив та релігійно-цивілізаційні наративи. Отже, історичний досвід у сучасних політичних практиках Росії та Туреччини виконує не лише культурну чи ідентифікаційну функцію, а й безпосередньо пов'язаний з відтворенням імперських моделей мислення. Апеляція до образу «великого минулого», цивілізаційної

винятковості та історичної місії держави формує ідеологічне підґрунтя сучасної неоімперської політики обох держав. Саме через механізми політики пам'яті імперська спадщина трансформується у практичний інструмент легітимації зовнішньополітичної експансії, регіонального лідерства та претензій на особливі сфери впливу.

3.2. Динаміка взаємодії та суперництва неоімперських проєктів у спільних регіонах інтересів

Зони перетину турецьких і російських інтересів нагадують геополітичну шахівницю, де суперники одночасно є і гравцями, і фігурами. Е. Сулейманов та Й. Краус описують цю конфігурацію як «конкурентне співіснування» (competitive coexistence) - модель, за якої дві держави співпрацюють у ситуаціях, коли обидва виграють від стабілізації, але жорстко конкурують там, де сфери впливу безпосередньо перетинаються [31]. Ця модель не є новою - її коріння сягає XVII–XIX ст. і десяти російсько-турецьких воєн, що сформували у зовнішньополітичних елітах обох держав специфічну «культуру прагматичного антагонізму».

Розглянемо ключові регіони крізь призму конкретних подій і показників.

Південний Кавказ залишається найбільш показовим полем перетину інтересів. Нагірно-карабахський конфлікт 2020 р. - у якому Туреччина відкрито підтримала Азербайджан, а Росія зберігала показний нейтралітет - наочно продемонстрував: Анкара здатна нав'язати власний сценарій у зоні формальної «привілейованої сфери» Москви. За 44 дні операції турецькі БАК знищили 89 одиниць бронетехніки, 26 ЗРК і 6 радарів вірменської армії (за даними Азербайджанського міністерства оборони, верифіковано OSINT-аналітиками Oryx). Росія підписала угоду про припинення вогню 9 листопада 2020 р. - фактично

зафіксувавши власну неспроможність захистити Єреван, зберігши при цьому обличчя через введення миротворчого контингенту.

Після вересня 2023 р., коли Азербайджан протягом 24 годин встановив контроль над усім Карабахом без жодного втручання Росії, ця логіка зазнала суттєвого оновлення - Москва де-факто втратила роль гаранта на Кавказі.

Таблиця 3.4 - Ключові точки перетину інтересів Туреччини та Росії: конфлікти і компроміси (2016–2025)

Регіон / Подія	Позиція Туреччини	Позиція Росії	Результат
Сирія (Алеппо, 2016)	Підтримка опозиції	Підтримка Асада	Астанинський формат; поділ зон контролю
Сирія (Ідліб, 2018–2024)	Буферна зона, СНА	Бомбардування опозиції	12 «зустрічних» зупинок вогню; фактичне заморожування
Лівія (2019–2023)	Підтримка ПНУ, БАК	ПВК «Вагнер» на боці Хафтара	Поділ: захід (ТУ) - схід (РФ)
Нагірний Карабах (2020)	Активна підтримка АЗ	«Нейтральний посередник»	Перемога Азербайджану; РФ-миротворці
Карабах (вересень 2023)	Підтримка АЗ	Пасивність	Остаточне встановлення контролю АЗ
Україна (2022–2025)	Продаж Bayraktar; медіація зернова угода	Повномасштабне вторгнення	Туреччина - ключовий посередник
Чорноморські протоки	Блокування проходу військ. кораблів РФ (Монтре)	Критика, але без дій	Законна позиція підтримана НАТО

Сирійський театр - мабуть, найскладніший приклад конфігурації «ворог мого ворога». Від 2011 р. Туреччина і Росія підтримували протилежні сторони конфлікту, що логічно вело до прямих зіткнень: у листопаді 2015 р. турецькі F-16 збили російський Су-24 над сирійсько-турецьким прикордонням - перший подібний

інцидент між Туреччиною і Росією за всю їхню спільну новітню історію. Тим не менше вже у 2016 р. обидві сторони ситуативно об'єдналися в «Астанинському форматі» - разом з Іраном - задля управління конфліктом в обхід Заходу. В.В. Давиденко характеризує це як «прагматизм над ідеологією»: обидві держави усвідомили, що ні одна не здатна досягти повної перемоги в Сирії без надмірних витрат, а тому обрали модель «поділеного домінування» [5]. Туреччина зберегла контроль над Ідлібом (де перебуває ~3,6 млн цивільних і кілька тисяч бійців США), Росія - над прибережними районами і повітряним простором.

Це «управління хаосом» відбувається на тлі 12 задокументованих за 2018–2023 рр. угод про припинення вогню в Ідлібі, жодна з яких повністю не виконана - факт, що красномовно свідчить про характер «стратегічного партнерства» двох неоімперських акторів.

Таблиця 3.5 - Сирійський вимір турецько-російської взаємодії: статистика присутності

Показник	Туреччина	Росія
Початок прямої військ. присутності	2016 р. (операція «Щит Євфрату»)	2015 р. (офіційне введення ПКС)
Зони контролю (2024)	Ідліб, північ Алеппо, Африн, Рас-аль-Айн	Прибережна Сирія, Дейр-ез-Зор, Хомс
Чисельність (оцінки, 2024)	~15 000 (вкл. проксі)	~4 000–5 000 (скорочено після 2022)
Авіабаза	Відсутня (операції з ТУ)	Хмеймім (постійна база)
Кількість операцій (2016–2024)	5 великих (Щит Євфрату, Оливкова гілка, Джерело миру, Весняний щит, Коготь-Меч)	Безперервні авіаудари
Астанинські раунди (2017–2024)	21 раунд	21 раунд

Лівійський конфлікт 2019–2023 рр. став черговим полігоном для вивчення турецько-російської конкуренції в рамках моделі проксі-протиборства. Туреччина підтримала Уряд національної єдності у Тріполі - з морськими та повітряними силами, радниками і БАК; Росія через ПВК «Вагнер» підтримала Лівійську національну армію (ЛНА) маршала Хафтара зі Сходу. Унаслідок цього Лівія фактично виявилась розділеною по меридіану: захід - під турецьким впливом, схід - під російсько-єгипетським. Ю.А. Горбань визначає такий результат як «заморожений поділ без формального закріплення» - найбільш зручна модель для обох держав, оскільки зберігає і турецькі портові права, і російський доступ до Середземного моря [3]. Цей поділ дозволяє зрозуміти парадоксальний характер відносин: у Лівії Туреччина і Росія воювали один проти одного «чужими руками», у той час як їхні лідери продовжували особисто спілкуватись і укладати угоди. Ердоган і Путін провели не менше 38 особистих зустрічей і телефонних переговорів - середньою частотою 6–7 контактів на рік. Жодна пара «ворогів» у сучасному світі не підтримує такої інтенсивності контактів.

Таблиця 3.6 - Економічний вимір турецько-російського суперництва/співпраці

Показник	2019	2021	2022	2023	2024 (оцінка)
Двосторонній товарооборот (млрд дол.)	26,3	33,1	62,9	55,7	48,2
Турецький імпорт газу з РФ (млрд куб. м.)	15,5	26	21,8	18,4	16,1
Турецький туризм до РФ (млн осіб)	6	4,7	5,2	6,1	4,3
Частка РФ у турецькому імпорті (%)	9,8	11,2	17,6	12,3	10,1
Турецький експорт до РФ (млрд дол.)	3,7	4,8	9,3	11,2	9,8
Обсяг санкційного арбітражу (оцінка, млрд дол.)	-	-	~3,5	~6,2	~5,1

Дані таблиці 3.6 розкривають надзвичайно суперечливу картину: 2022 р. - рік повномасштабної агресії Росії проти України і водночас рік рекордного зростання турецько-російського товарообігу (майже удвічі). Це пояснюється кількома чинниками: по-перше, Туреччина не приєдналась до санкційного режиму Заходу; по-друге, стала ключовим транзитним хабом для постачання в Росію товарів подвійного призначення; по-третє, скористалась вакуумом, що утворився через вихід західних компаній з російського ринку. Тут, однак, є принципова межа: Туреччина не постачає в Росію летальних озброєнь і демонструє достатній рівень дотримання вторинних санкцій, щоб не наражатися на прямий конфлікт із США та ЄС. Баланс тонкий, але Анкара утримує його вже четвертий рік поспіль.

Показово, що водночас із «санкційним арбітражем» Туреччина здійснювала поставки Bayraktar TB2 в Україну і сприяла укладенню Зернової угоди у липні 2022 р. - угоди, що від початку воювала із самою логікою російської блокади Чорного моря.

Таблиця 3.7 - Зернова угода 2022–2023 рр.: ключові показники

Показник	Значення
Дата підписання	22 липня 2022 р. (Стамбул)
Посередник	Туреччина + ООН
Термін дії (з продовженнями)	липень 2022 - липень 2023 р. (365 днів)
Загальний обсяг вивезеного зерна	32,9 млн т
Кількість виходів суден	1 076
Країни-бенефіціари	45 (ЄС, Близький Схід, Африка, Азія)
Причина розриву	Росія заблокувала продовження 17.07.2023

Центральноазійський вектор являє собою, мабуть, найбільш динамічну арену турецько-російського суперництва. Тут Туреччина оперує концептом «тюркського світу» - через Організацію тюркських держав (ОТД), створену у 2009 р. і реорганізовану у 2021 р. До її складу входять Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан і Узбекистан - з Угорщиною як державою-спостерігачем. Загальне населення - понад 170 млн осіб, ВВП (ПКС) - близько 2,7 трлн дол.

Для Росії Центральна Азія - це простір ОДКБ і ЄАЕС, тобто формально інституціоналізована «сфера привілейованих інтересів». Проте практика останніх років руйнує цю ілюзію: у 2022 р. Казахстан відмовився відправляти війська в Україну і підтримувати «референдуми» про приєднання; у 2023 р. Киргизстан обговорював можливість виходу з ОДКБ. На цьому тлі присутність Туреччини виглядає не загрозою, а альтернативою - і саме цю роль Анкара методично розвиває.

Як зауважує У. Хейл: «Туреччина не виганяє Росію з Центральної Азії - вона методично заповнює простір, який та сама залишає» [17].

Таблиця 3.8 - Організаційні платформи турецького та російського впливу в Центральній Азії

Параметр	Туреччина (ОТД)	Росія (ОДКБ / ЄАЕС)
Членство (держави ЦА)	Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Туркменістан	ОДКБ: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан; ЄАЕС: + Казахстан, Киргизстан
Рік заснування	2009 / реформ. 2021	ОДКБ - 1992; ЄАЕС - 2015
Механізм безпеки	Формується (Стратегія-2040)	Ст. 4 (колективна оборона) - застосована 2022 у Казахстані
Торговельна інтеграція	Тюркська зона вільної торгівлі (проект)	Єдиний митний простір
Мовна платформа	Загальнотюркська мова (TÜRKÇE - стандартизація)	Російська як lingua franca
Тенденція 2022–2024	Зростання інтересу держав-членів	Падіння довіри після інвазії в Україну

Слід зазначити, що у 2022–2025 рр. сформувалась нова конфігурація, яку А.С. Гальчинський кваліфікує як «асиметричне рівноваження»: Туреччина нарощує м'яку і структурну присутність у пострадянському просторі, водночас не беручи на себе жодних зобов'язань щодо військової безпеки цих держав [2]. Це - і сила, і обмеження турецького неоімперського проєкту: він приваблює своєю необтяжливістю, але не в змозі замінити Росію як гарант силової безпеки в короткостроковій перспективі. Баланс між цими полюсами - «тягою до Анкари» і «страхом перед Москвою» - і визначає реальну поведінку Казахстану, Узбекистану та Киргизстану.

Варто підкреслити й таке: неоімперські стратегії обох держав несуть у собі структурне протиріччя між транснаціональними амбіціями і матеріальними можливостями - особливо виразне в умовах збройної агресії. Росія, вкладаючи щомісяця до 15 млрд дол. у ведення війни проти України (оцінки SIPRI, 2024), неминуче «обезкровлює» свій проксі-ресурс в інших регіонах. Туреччина, попри зростаючий геополітичний авторитет, залежить від зовнішніх джерел фінансування (дефіцит поточного рахунку у 2023 р. - \$45 млрд) і не може дозволити собі відкрите силове протистояння з Москвою без ризику для власної економічної стабільності. Л.Д. Чекаленко резонно зазначає, що «обидва неоімперські проєкти існують у режимі структурного перенапруження - між декларованими амбіціями і реальними ресурсними обмеженнями» [13].

Порівняння таблиці 3.8 з таблицею 3.9 виявляє парадоксальну закономірність: Росія витрачає на реалізацію неоімперського курсу вдвічі більше за Туреччину, проте отримує менший сукупний геополітичний результат. Це пояснюється категоріальною різницею у структурі витрат: 88% «неоімперського кошику» Росії - це прямі воєнні витрати, що дають тактичні ефекти, але не формують довгострокової м'якої присутності. Туреччина витрачає значно менше, але більш диверсифіковано: на освіту, культуру, інфраструктуру, ОПК (Оборонно-промисловий комплекс) - тобто на інструменти, що мають довгий «хвіст» впливу.

Таблиця 3.9 - Порівняльні витрати на реалізацію неоімперських проєктів
(2022–2024)

Стаття витрат	Туреччина (млрд дол.)	Росія (млрд дол.)
Оборонний бюджет (2024)	40,7	~109 (оцінки SIPRI)
Витрати ОПК (ТІКА + Diyanet + освіта)	~3,2	~2,1 (Россотрудничество, скорочено)
Прямі інвестиції у «зони впливу»	~12,4 (ЦА + БС + Африка)	~6,8 (скорочено через санкції)
Витрати на «проксі» (оцінки)	~1,8 (Сирія, Лівія)	~4,5–6,0 (Сирія, Африка, Україна)
Загальна оцінка «неоімперського кошику»	~58,1	~122+

Чорноморський регіон - окрема і принципово важлива площина зіткнення. Конвенція Монтре 1936 р. дає Туреччині легальний інструмент обмеження морської могутності Росії - право блокувати прохід військових кораблів «нечорноморських держав» у мирний час, а в разі війни - закрити протоки для воюючих сторін. Після 24 лютого 2022 р. Туреччина скористалась цим правом і закрила Босфор і Дарданелли для бойових кораблів усіх сторін. Де-факто це означало ізоляцію Чорноморського флоту РФ від підкріплень з боку Середземного моря. Втрати флоту внаслідок українських ударів (крейсер «Москва», 2 підводні човни, 9 малих суден, за 2022–2024 рр.) лише підкреслили стратегічну вразливість, що стала наслідком монтреївського «капкану».

Узагальнюючи матеріал розділу, можемо стверджувати: взаємодія Туреччини і Росії у спільних регіонах інтересів підпорядковується не бінарній логіці «союз проти конфронтація», а складній матриці ситуативного прагматизму, де кожен з акторів максимізує власний вииграш, уникаючи прямого зіткнення. Ця матриця детально унаочнена у порівняльному аналізі вище.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було визначено роль історичної спадщини Османської та Російської імперій у формуванні сучасних політичних практик, зовнішньополітичних стратегій та регіональних амбіцій цих держав.

Дослідження продемонструвало, що історична спадщина виступає базовим детермінантом і стратегічним ресурсом для обох режимів. У сфері внутрішньополітичних практик вона використовується для легітимізації авторитарної влади через інструменти пам'яті та конструювання мілітаризованої державної ідентичності. У вимірі зовнішньополітичних стратегій імперське минуле слугує ментальною картою для обґрунтування геополітичної експансії, де Росія робить ставку на реваншистський силовий ревізіонізм кордонів, а Туреччина - на багатовекторну дипломатію та концепцію «цивілізаційної держави». На рівні регіональних амбіцій історична спадщина зумовлює прагнення обох держав відновити статус домінуючих акторів у спільних колишніх імперських просторах (Південний Кавказ, Близький Схід, Чорноморський басейн), що трансформує їхню взаємодію у модель конкурентного співіснування.

У межах теоретико-методологічного аналізу було розкрито категоріальний апарат неоімперіалізму, який визначено як якісно нову форму експансії, що прагне встановити контроль над іншими країнами через економічні, фінансові та інформаційно-культурні важелі без формального позбавлення їх суверенітету чи прямої анексії земель. До його ключових ознак віднесено економічну експансію, експортування ідеології та цінностей, а також побудову мереж асиметричної залежності периферії від центру, що в сучасній політичній науці виражається через моделі «ліберальної імперії», «енергетичної наддержави» та «цивілізаційної держави». Обґрунтування такого складного феномену потребувало використання мультипарадигмального підходу, який синтезує реалізм, неомарксизм, конструктивізм і постколоніальні студії, що дало змогу ідентифікувати головні

ідеологічні конструкти експансії - від месіанських концепцій «особливого шляху» (як-от «русский мир» чи наратив захисту традиційних цінностей) до геополітичних доктрин простору типу «Heartland» та інструменталізації «м'якої сили» задля формування культурної гегемонії.

Дослідження еволюції імперських парадигм та концепцій національної ідентичності виявило, що російський неоімперіалізм розвивався на основі колективно-психологічного феномену «ампутованої метрополії» після розпаду СРСР, трансформувавшись у державну ідентичність, яка спирається на ідеологічну тріаду «Великої Вітчизняної війни», православ'я та панслов'янської єдності з метою обґрунтування експансії у Східній Європі. Натомість турецький маршрут позначився переходом від світського кемалістського ізоляціонізму до доктрини регіональної експансії (неоосманізму), яка реабілітувала османську спадщину та позиціонувала Анкару як лідера суннітського світу, що демонструє розбіжність у базових кодах ідентичності: домінування апеляції до «мови» та «крові» в РФ проти «віри» та «цивілізації» в Туреччині. При цьому обидва авторитарні режими використовують модель «мнемонічного авторитаризму» для легітимізації влади, що реалізується через законодавче регулювання пам'яті, радикальний перегляд шкільних підручників історії та масове виробництво держфінансованого кінематографа за подібними пропагандистськими шаблонами.

Компаративний аналіз інструментарію продемонстрував, що у вимірі «жорсткої сили» РФ покладається на масованість, непрозорість та воєнний примус, тоді як Туреччина модернізувала свій ОПК у межах натовського дискурсу, а у сфері «м'якої сили» Анкара розбудувала ефективну довгострокову мережу інституцій, тоді як Росія форсовано перейшла до використання «гострої сили». Повномасштабна агресія РФ проти України у 2022 році призвела до репутаційного краху інструментів «русского мира», одночасно посиливши геополітичні позиції Туреччини як незамінного модератора в Чорноморському регіоні. Зрештою, динаміка взаємодії цих проєктів підпорядкована моделі «конкурентного

співіснування» - ситуативного компромісу та жорсткого суперництва у зонах перетину інтересів. Це чітко простежується на Південному Кавказі, де Туреччина через підтримку Азербайджану перехопила роль головного гаранта безпеки, а також у Сирії та Лівії, де держави ведуть проксі-протиборотство, але переходять до «поділеного домінування» в обхід Заходу, та в Чорноморському регіоні, де Туреччина ефективно використовує Конвенцію Монтре для контролю проток в умовах російсько-української війни.

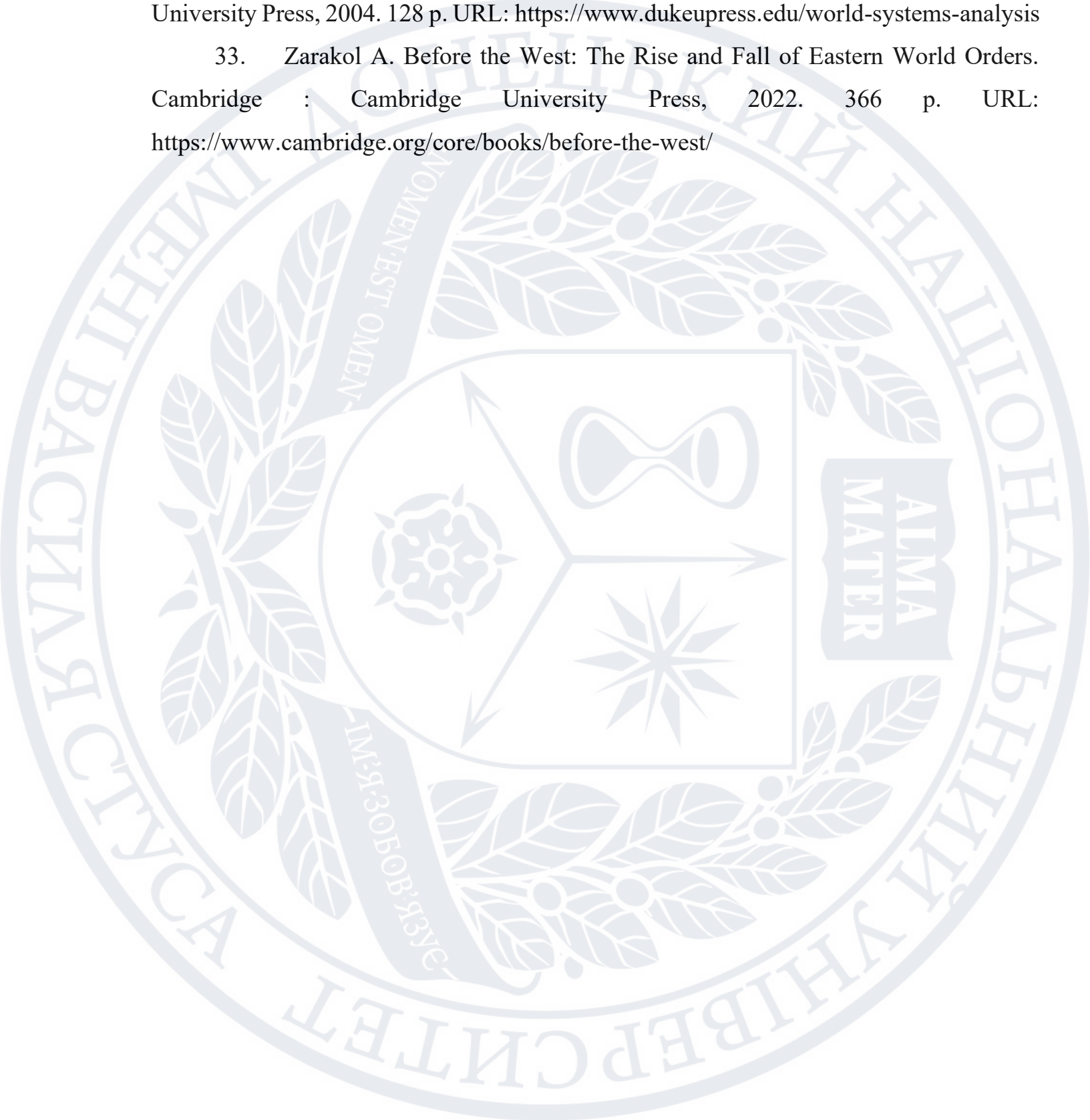
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верменич Я. В. Регіональна інтеграція в умовах глобалізації: теорії та сучасні реалії / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2018. 351 с.
2. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи: методологічні аспекти/ Інститут стратегічних оцінок. К.: Либідь, 2006. 310 с
3. Горбань Ю.А. Історія сучасного світу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [та ін.]; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Історичний факультет. Кафедра української історії та етнографії. К.: Телепресінформ, 2001. 377 с.
4. Грамші А. В'язничні зошити. Вибрані записи / Пер. з іт. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Вперед, 2017. 417 с.
5. Давиденко В.В. Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави : автореф. дис ... д-ра політ. наук : 23.00.02; В.о. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів : 2008. 35 с.
6. Дугин А. Г. Основы геополитики. М.: Арктогея, 1997. URL: <https://archive.org/details/foundations-of-geopolitics-geopolitical-future-of-russia-alexander-dugin-english/page/21/mode/2up>).
7. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118.
8. Ленін В. І. Імперіалізм як вища стадія капіталізму. Повне зібрання творів. Т. 27. Київ : Політвидав, 1972. С. 360–387.
9. Розумний М. М. Імперський реванш: спроба Путіна. *Політологічний вісник*. №80. 2018. С. 68-76.
10. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Р. Ключко. Х., 2016. 496 с.

11. Семенова Г.О. Кемалізм та неоосманізм у зовнішній політиці Турецької, Республіки. URL: <https://lib.in.ua/155384-kemalizm-ta-neoosmanizm-u-zovnishnij-politycz-i-tureczkoi-respubliky/>
12. Теміров Ю. Т. Неоімперіалізм: загрозливість порожнечі. Інститут демократизації та розвитку. 2020. URL: <https://institutedd.org/blog/posts/neoimperializm-zagrozlivist-porozneci>
13. Чекаленко, Л. Д. Ч-37 Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів): підруч. для студ. вищ. навч. закл.. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. 464 с
14. Aydin-Düzgit . Strategic Autonomy in Turkish Foreign Policy in an Age of Multipolarity: Lineages and Contradictions of an Idea” (with Mustafa Kutlay and E. Fuat Keyman), *International Politics*, Vol. 63, 2026, pp. 184-205.
15. Balcı B. Fethullah Gülen’s Missionary Schools in Central Asia and their Role in the Spreading of Turkism and Islam. *Religion, State and Society*, 2003, Vol. 31, Iss. 2, pp. 151-177.
16. Galeotti M. Putin's Wars: From Chechnya to Ukraine. Oxford : Osprey Publishing, 2022. 352 p. URL: <https://ospreypublishing.com/putins-wars-9781472849717>
17. Hale W. Turkish Foreign Policy since 1774. 4th ed. London : Routledge, 2023. 412 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003340492>
18. Jordan J., Azzahra S. Constructions of Greatness in Foreign Policy: Neo-Ottomanism in Türkiye and Eurasianism in Russia. *Global Jurnal Politik Internasional*. 2023. Vol. 25. No. 2. P. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.7454/global.v25i2.1274>
19. Fanon Frantz, *Black Skin, White Masks*, New York: Grove Press, 2008, 206 pp
20. Kuzio T. Russian Nationalism and the Russo-Ukrainian War. Autocracy-Orthodoxy-Nationality. New York, 2022. 280 p. (European Perspectives). URL: <https://resource.history.org.ua/item/0018430>

21. Lüküslü D., Uzun B. Polarisation and youth in Turkey: young people as gatekeepers or challengers of polarisation? *South European Society and Politics*, 2023 28(2), 153-175.
22. Mackinder H. The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*. 1904. Vol. 23. No. 4. P. 421–437. DOI: <https://doi.org/10.2307/1775498>
23. Mankoff J. «Empires of Eurasia: How Imperial Legacies Shape International Security» New Heaven. Yale University Press, 2022. 354 pp.
24. Margenthale J.H. Politics among nations. The struggle for power and peace. New York. 1949. 201 pp.
25. Mearsheimer J.J. The Global Delusion. Liberal Dreams and international realities. Yale University Press. 2018. 324 pp. <https://www.sackett.net/MearsheimerGreatDelusion.pdf>
26. Nye J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York : PublicAffairs, 2004. 191 p.
27. Plokhly S. M. The Russ-Ukrainian War: The Return of History. New York : W. W. Norton & Company, 2023. 416 p. URL: <https://wwnorton.com/books/9781324051886>
28. Sagramoso D. Russian Imperialism Revisited: From Disengagement to Hegemony. London : Routledge, 2020. 292 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203861806/russian-imperialism-revisited-domitilla-sagramoso>
29. Said E. Culture and Imperialism. New York : Vintage Books, 1993. 380 p.
30. Snyder T. The War in Ukraine Is a Colonial War. *The New Yorker*. 2022. 28 April. URL: <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war>
31. Souleimanov E., Kraus J. Turkey and Russia in the South Caucasus: Competitive Coexistence. *Problems of Post-Communism*. 2023.

32. Wallerstein I. World-Systems Analysis: An Introduction. Durham : Duke University Press, 2004. 128 p. URL: <https://www.dukeupress.edu/world-systems-analysis>
33. Zarakol A. Before the West: The Rise and Fall of Eastern World Orders. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 366 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/before-the-west/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1 - Порівняння класичного та неоімперіалізму (сутнісні характеристики)

Критерій	Класичний імперіалізм (XIX – поч. XX ст.)	Неоімперіалізм (кін. XX – XXI ст.)
Форма домінування	Пряме територіальне захоплення, колонізація та анексія; встановлення колоніальної адміністрації на захоплених землях.	Неформальний контроль без анексії; збереження номінальної незалежності залежних держав при фактичному зовнішньому керуванні.
Економічна база	Земля та природні ресурси як головні багатства; пряме вилучення сировини та багатств з колоній на користь метрополії.	Капітал, технології, інформація як ключові ресурси; контроль над ринками, інвестиціями, енергетикою та фінансовими потоками периферії.
Засоби впливу	Військова сила (завоювання територій, придушення повстань); політика “канонерок” для підтримання порядку.	Економічний тиск (санкції, кредити), “м’яка сила” (культура, ЗМІ, освіта), інформаційна війна, гібридні методи (підтримка сепаратизму, кібератаки).
Ідеологічне обґрунтування	“Цивілізаційна місія білої людини”, расові теорії, релігійні мотиви (принесення християнства тощо) для легітимації експансії.	Універсалізація власних цінностей (демократія, соціалізм, ісламизм і т.д.) як “єдино правильних”; риторика захисту прав людини або співвітчизників як привід для втручання.
Міжнародна легітимність	Визнана практика (колоніалізм був нормою міжнародної політики великих держав до Першої світової війни).	Негативне ставлення світової спільноти; формально засуджується в ООН та міжнародному праві (принцип суверенітету), тому маскується під інші форми співпраці.
Приклади	Британська, Французька, Російська імперії; колоніальні імперії в Африці, Азії, Латинській Америці; “scramble for Africa”.	Неоколоніалізм Франції в Африці (Françafrique); політика США в Латинській Америці під виглядом “просування демократії”; експансія Китаю через проєкт “Пояс і Шлях”; російська агресія проти сусідів під гаслом “русского мира”.

Таблиця 2 - Теоретичні підходи до аналізу зовнішньої політики

Парадигма	Ключова ідея про імперіалізм	Представники
Реалізм / Неореалізм	Імперіалізм як інструмент сили: великі держави прагнуть гегемонії задля безпеки та максимальної могутності. Імперська експансія – раціональне прагнення усунути загрози та посилити власні позиції в балансі сил.	Г. Моргентау, Д. Міршаймер, К. Волтс, З. Бжезінський.
Неомарксизм (світ-системний аналіз)	Імперіалізм як вища стадія капіталізму: економічна експлуатація периферії ядром. Після кінця колоніальної епохи імперіалізм продовжується у формі неокolonіалізму (панування монополій, нерівних обмінів, боргової залежності).	В. Ленін, І. Валлерстайн, А. Г. Франк, С. Амін.
Конструктивізм	Імперія як соціальний конструкт: імперські амбіції визначаються ідентичністю, історичними міфами, дискурсами «величчя». Зовнішня політика імперії зумовлена внутрішніми ідеями про свою роль у світі.	О. Вендт, Т. Хопф, (в українському контексті – аналіз імперського дискурсу: М. Обушний, Ю. Теміров).
Постколоніальні студії	Імперіалізм як незавершене явище: навіть після розпаду імперій залишаються неформальні зв'язки та комплекси залежності. Вивчення того, як мова, культура, релігія використовуються для збереження впливу; необхідність деколонізації свідомості.	Е. Саїд, Ф. Фанон, Г. Співак; в Україні – постколоніальний аналіз російсько-українських відносин (М. Рябчук, Т. Гундорова).

Таблиця 3 - Базові історичні міфи та їхні функції у легітимізації влади в РФ і Туреччині

Міф	Країна	Хронологія формування	Ідеологічна функція	Сучасне застосування
Культ «Великої Вітчизняної» (1941–1945 рр.)	РФ	Брежнєвська доба; сакралізація - 2000-ті	Самолегітимізація режиму через «вічний кредит» Перемоги	Обґрунтування «денацифікації» України (2022)
«Руський мир»	РФ	2000-ті (доктрина); кристалізація - 2014	Претензії на «захист» будь-якого «русскоязычного» населення	Вторгнення в Україну; тиск на Балтику і Молдову
Лозаннський договір як «несправедливість»	Туреччина	2000-ті; пік при АКП	Образ приниження, що вимагає реституції	Зовнішньополітичний ревізіонізм у Середземномор'ї
Османська «золота доба»	Туреччина	Реабілітація з 2002 р.	Образ цивілізаційної величі як майбутньої норми	«Ертугрул», відновлення Айя-Софії (2020)
«Геноцид росіян» на Донбасі	РФ	2014–2022	Гуманітарне виправдання агресії	«Спеціальна воєнна операція» (2022–дотепер)
Культ Ататюрка	Туреччина	1923–дотепер; реінтерпретація при АКП	Апеляція до авторитету «батька нації» для будь-яких дій	Виправдання президентської концентрації влади (2017)

Таблиця 4 - Порівняльний аналіз пропагандистського кінематографу РФ і Туреччини (2010–2024 рр.)

Фільм / серіал	Країна	Рік виходу	Аудиторія	Ідеологічна функція	Держфінансування
«Відродження: Ертугрул»	Туреччина	2014–2019	150+ млн у 60 країнах	Реабілітація доосманської і ранньоосманської героїки; образ ісламського воїна-захисника	TRT (держ. мовник)
«Величне століття»	Туреччина	2011–2014	200+ млн у 43 країнах	Романтизація Сулеймана Пишного; образ «правильного» ісламського порядку	Часткове (TRT co-production)
«Вікінг»	РФ	2016	13,5 млн глядачів (прокат РФ)	Присвоєння спадщини Київської Русі; хрещення Русі як «руська» подія	Фонд кіно РФ; 7,2 млн \$ дотацій
«Союз порятунку»	РФ	2019	ТБ-аудиторія ~30 млн	Дискредитація декабристів; «порядок»>«реформи»	Мінкульт РФ; 12 млн \$
«Катерина» (серіал)	РФ	2014–2019	~40 (ТБ) млн	Реімперіалізація образу Росії як «природного» контролера сусідніх земель	«Россия-1» (держ. канал)
«Підйом Ертугрула» (Diriliş)	Туреччина	2014	Глобальна онлайн-дистрибуція	Ісламська ідентичність як основа лідерства	TRT

Таблиця 5 - Механізми легітимізації влади через звернення до минулого: порівняльна модель

Механізм	Прояв у РФ	Прояв у Туреччині	Цільова аудиторія	Ефективність (за даними соціологів)
Законодавча охорона наративу	Закон «про реабілітацію нацизму» (2021); закон «про дискредитацію армії» (2022)	Стаття 301 КК; заборона будь-якого визнання геноциду вірмен	Усе населення; журналісти; вчені	71% підтримали вторгнення (Levada, 2022); 61% проти визнання геноциду (Pew, 2019)
Ритуальна символіка	Парад Перемоги; «Безсмертний полк»; символ Z	День Перемоги над Греко-турецькій війні; «Відкриття» Айя-Софії (2020)	Масовий електорат	Охоплення > 90% населення
Кінематограф і серіали	24 кінопроекти за 2010–2022 з держфінансуванням	18 серіальних проєктів TRT; 43 країни дистрибуції	Молодь 15–35 років	«Ертугрул»: 150 млн глядачів
Освіта	Переписані підручники (2014–2023); «Розмови про важливе»	Реформа «4+4+4»; обов'язкові уроки релігії з 1 кл.	Діти 6–18 років	Зміна суспільної позиції за 1 покоління
Релігійний інститут	РПЦ як «духовний» партнер Кремля	Diyanet: 80 000 імамів; 90 000 мечетей	Релігійний електорат	Частка практикуючих мусульман в Туреччині - 87% (Ipsos, 2022)
Мас-медіа	RT, Pervy Kanal, TACC	TRT World, Anadolu Agency, Sabah	Внутрішня та закордонна аудиторія	RT: 100+ країн мовлення до 2022 р.